

I.
VIRÁGVASÁRNAPTÓL
HALOTTAK
NAPJÁIG

(Temerin, 1941–1944)

Teleki Pál magyar miniszterelnök 1941. március 3-án – pontosan egy hónappal tragikus tettét megelőzően – a londoni és a washingtoni magyar nagyköveteknek küldött titkos tájékoztatójában a következőképpen határozta meg Magyarország eljövendő külpolitikai stratégiáját: „A magyar kormánynak fő feladata ebben az európai háborúban az, hogy Magyarország katonai, anyagi és népi erejét a háború végéig konzerválja. Mindenáron távol kell maradnia a konfliktusban való részvételtől. A háború kimenetele kétséges. De minden eshetőségben Magyarországnak fontosabb, hogy megtépázatlanul álljon ott az európai konfliktus befejeződésének periódusában.”¹ Ma már tudjuk, hogy mindez végül nem így történt. A barna (náci) és a vörös (kommunista) totalitarizmustól egyaránt féltő magyar úri nemzeti középosztály politikája részint saját hibái, részint a nemzetközi körülmények folytán zsákutcába torkollott. Az angolszász politikában bízó, de attól semmilyen kézzelfogható támogatást nem kapó jobboldali konzervatív irányítású magyar államvezetés előtt lényegében két út kínálkozott: szembeállni az egyre nyilvánvalóbb német törekvésekkel, s reménytelen ellenállás után, megkockáztatva a nemzeti katasztrófát, rövid úton elbukni (ami egyet jelentett volna az ország német megszállásával és a totális náci uralommal), vagy okosan taktizálva, a németekkel fenntartott szövetség ellenére, kimaradni a háború vérzivatarából. Teleki külpolitikája lényegében ez utóbbira irányult, s e célnak rendelte alá a Jugoszlávia iránti diplomáciai lépéseket, sőt még a sajtópropagandát is. A Miniszterelnökség 1939 szeptemberében (tehát a németek és az oroszok Lengyelország elleni összehangolt támadása idején) kiadott irányelvei felszólítják a magyarországi sajtót, hogy külpolitikai cikkeikkel, kommentárjaikkal a tárgyilagosságra törekedjenek. „Jugoszláviát rokonszenvvel kell beállítani. Amennyiben a jugoszláviai magyarság sérelmeiről érkeznének hírek, ezeket közlés előtt okvetlenül jelenteni kell a Külügyminisztérium sajtószolgálatánál.”² Teleki még 1941 márciusában is úgy jellemzi a magyar–jugoszláv viszonyt, hogy „jóban vagyunk, és barátságunk mindinkább erősödik”. A jövőre, vagyis a háború végére való tekintettel viszont azt is szükségesnek tartotta hozzátenni: „de nem

utolsó sorban azért, mert bennünk barátságos és őket is alátámasztó erőt látnak, ezen erő összeomlása esetén nekik is támadhatnak egyéb gondolataik”. (Ti. Magyarországgal és a magyarsággal szemben.)³

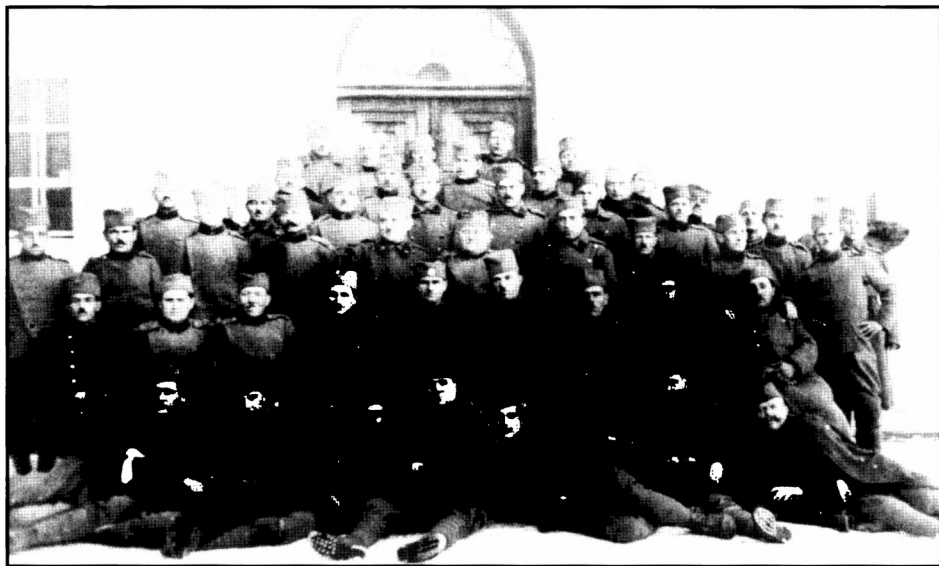
A rövid ideig tartó, kölcsönös külpolitikai előnyökön alapuló magyar–jugoszláv jó viszony háttérben az állt, hogy egyik ország sem tudta elkerülni a hitleri Németország befolyását, de mindkettő igyekezett azt óvatos lépésekkel ellensúlyozni. Hitler ekkor hatalma tetőpontján volt: nemcsak Lengyelországgal és Csehszlovákiával „végzett”, de megalázó vereséget mért, majd még megalázóbb békét kényszerített Franciaországra, s egyre erőteljesebben támadta a brit szigeteket is. Magyarország – miután Szlovákia és Románia ekkorra már fenntartás nélkül csatlakozott a német politikához – megpróbálta a semleges Jugoszláviával kötött barátsági szerződéssel növelni meglehetősen szűk külpolitikai mozgásterét, mert attól tartott, hogy most a németek áldása mellett fog új életre kelni a magyarelles Kis-Antant. Lényegében ilyen megfontolások vezettek az 1940. december 12-én Belgrádban gróf Csáky István magyar és Aleksandar Cincar-Marković jugoszláv külügyminiszter által aláírt „örökbarátsági szerződéshez”. Sajnos a szerződés ellenére sem sikerült kétoldalú egyezményekben rendezni a kisebbségek helyzetét, noha Budapest törekedett erre. A jugoszláviai magyarság kulturális szervezkedésére nehezedő, sokszor igen drasztikus formákat öltő hatósági nyomás viszont enyhült, olyanra, hogy a következő év elején működési engedélyhez jutott a még 1940. november 24-én megalakított Jugoszláviai Magyar Közművelődési Szövetség is.⁴

A külpolitikai helyzet azonban időközben megváltozott. Hitler elhatározta, hogy felrúgja a Ribbentrop–Molotov paktumot, és támadást intéz a Szovjetunió ellen. Előbb azonban az angolokat kívánta kiűzni Görögországból, a szárazföldi támadás előkészítéséhez viszont mindenképpen szüksége volt Bulgáriára és Jugoszláviára. A német nyomásnak engedve Szófia március 1-jén, Belgrád pedig március 25-én csatlakozott a háromhatalmi egyezményhez. Március 26-áról 27-ére virradóra azonban az angolbarát jugoszláv tisztikar Simović tábornok vezetésével államcsínyt hajtott végre, lemondatta a régent, és trónra emelte a kiskorú Péter királyt. „A belgrádi államcsíny a legtöbb fejfájást Budapesten okozta. Magyarország a tengelyhez közeledő Jugoszláviával kötött örök barátsági szerződést, hogy azoknak az országoknak a csoportját erősítse, amelyek nem állnak szemben Németországgal, de nem tartoznak feltétlen kiszolgálói közé. Cvetković megbuktatása ezt az elképzelést borította fel.”⁵ Tovább növelte a budapesti kormány dilemmáját Hitlernek Horthy Miklóshoz küldött üzenete, mely nem hagyott kétséget afelől, hogy meg kívánja semmisíteni Jugoszláviát, s Magyarországnak lehetősége nyílik

visszaszerezni elcsatolt területeit. Horthy a kérés elől nem zárkózott el, s ezzel nehéz helyzetbe hozta miniszterelnökét. Teleki javaslatára a kormány (március 29-én) majd a Legfelső Honvédelmi Tanács arra az álláspontra helyezkedett, hogy Magyarország csak akkor vonul be az elszakított területekre, ha Jugoszlávia mint állam felbomlik, ha a magyar kisebbség veszélybe kerül, illetve ha a német akciók következtében úgynevezett „vacuum” keletkezik. Teleki abban bízott, hogy London hallgatólagosan jóváhagyja a magyar terveket, hiszen a brit külpolitika számára ekkorra már nyilvánvalóak voltak a trianoni békeszerződés igazságtalanságai és az abban rejlő veszélyek, ugyanakkor Magyarország kiszolgáltatott helyzete sem lehetett kétséges. A remények azonban csalfáknak bizonyultak. Az angolok figyelmeztették a londoni magyar nagykövetet: „Ha Magyarország megengedi, hogy területén német csapatok vonuljanak át, Anglia megszakítja vele a diplomáciai kapcsolatokat. Amennyiben Magyarország bármilyen jogcímen – például a magyar kisebbség bántalmazása miatt – részt venne a háborúban, Anglia és szövetségesei hadat üzennek Magyarországnak. Magyarországot a háború végén legyőzött országgént fogják kezelni, és külön felelősség fogja terhelni amiatt, hogy olyan országot támadott meg, amellyel előzőleg örök barátsági szerződést kötött.”⁶ Teleki ezt követően írta meg Horthyhoz címzett, gyakran idézett búcsúlevelét, s döntött úgy, hogy a megoldhatatlan politikai és erkölcsi dilemmából az öngyilkosságba menekül. Tettének okait kutatva talán Herczeg Géza fogalmazott a legpontosabban: „A Teleki életét kioltó pisztolylövés azt jelezte, hogy felismerte, lehetetlenre vállalkozott, elérhetetlen célt kergetett. (...) Nem lehet a németekre támaszkodva módosítani a trianoni határokat anélkül, hogy az ország ne kerüljön függő viszonyba, de nem választhatja Németország ellenségeit sem, amikor azok nemcsak a magyar határok revízióját, de még függetlenségének megőrzését sem ígérték.”⁷

Ezekről a torokszorító dilemmákról persze a jugoszláviai magyarság túlnyomó többsége jóideig mit sem tudott. Teleki halálhíre sokakat elgondolkodtatott ugyan, de az egyre gyorsabban pergő események hatására a kezdeti szorongást felváltotta a szinte általános reménykedés, különösen miután 1941. április 11-én a rádióból értesültek Horthy Miklós kormányzó és Bárdossy László miniszterelnök hadparancsáról a Délvidék visszafoglalására. Nem volt ez másként a Bácska Ferenc-csatornától délre eső vidékének legnagyobb magyar településén, Temerinben sem...

A hajdani mezőváros lakossága a március 26/27-ei államcsínyről a belgrádi rádió adásából szerzett tudomást. Reggel hét órakor a rádió beolvasta II. Péter király kiáltványát, amit azután negyedóránként megismételtek. A kiáltvány felszólította az összes szerbeket, horvátokat és szlo-

Temerini (és más) tartalékosok Zomborban 1941 tavaszán

A magyarokat váró tömeg 1941 virágvasárnapján

véneket, hogy tömörüljenek a trón körül, mert „ez a legbiztosabb mód, hogy fenntartsuk a rendet befelé és a békét kifelé”. A helyi újság az eseményről különkiadást készített, s még aznap fellobogózták a jugoszláv királyság zászlóival a házakat.⁸ Két nappal később összeült a községi képviselő-testület, ahol Suvajdzic Nemanja községi jegyző, a községi önkormányzat tényleges irányítója az új rekvirálási rendeletre „amelyet a legszigorúbban fognak végrehajtani” figyelmeztette a képviselőket, majd felszólította őket, „hogymennyiben észrevennék, hogy felelőtlen agitátorok esetleg a község békéjét meg akarják bontani, jelentsék a község házában”.⁹ A márciusi napok a településen nagyobb izgalmak nélkül múltak el. A hónap végére befejeződött a Jugoszláviai Magyar Közművelődési Szövetség helyi fiókjának tagtoborzása is. A lelkesedés minden várakozást felülmúlt, a szervezethez a temerini magyarság 96 százaléka csatlakozott, vagyis 2707 családfő 7793 személlyel. „Az 1931. évi hivatalos statisztika Temerinben 7101 magyart tüntetett fel, ezzel szemben a március végi tagállomány már 7793 személyt tett ki” – számolt be az eredményekről valamivel később a Temerini Újság.¹⁰ A várható német támadásra tekintettel időközben megkezdődött a tartalékosok mozgósítása. A községi előljáráóság figyelmeztette a behívót kapott ló- és kocsitulajdonosokat, hogy „haladéktalanul jelentkezzenek a behívón feltüntetett időben, mert ellenkező esetben a legfelsőbb katonai bíróság a katonaszökevények értelmében (sic!) a legszigorúbb pénzbírságra és elzárásra” ítéli őket.¹¹ A háborús előkészületek tehát megkezdődtek. „Temerin öt orvosa közül négy katonai szolgálatra vonult be, egyedül csak dr. Treuer László maradt itthon s lakásán rendel” – adta hírül az újság a Jugoszlávia számára végzetes vasárnapon.¹² „A nyugtalan és ellentétes hírekkel terhes napok után április 6-án, virágvasárnapon, a reggeli órákban mindenki értesült a háború kitöréséről. A község lakosai is izgatottan figyelték a község felett átvonuló német légitámadásokat, amelyek több hullámban repültek Belgrád felé. Ugyanakkor Újvidék felől is heves léghátrító tűz hallatszott. Egymás után érkeztek azután a hírek Belgrád bombázásáról is. Ezekben az órákban nagyon sokan a szükséges óvatosságról is megelégedve állandóan az utcán tartózkodtak. Délután a léghátrító tűz Újvidék felől többször ide látszott, ide hallatszott. Nemsokára sokan szemtanúi voltak egy izgalmas légiharcnak is. Az egyik, valószínűleg sérült német gépet, amely a többitől lemaradt, két jugoszláv vadászgép utolérte, s mintegy húsz percig tartott légicsata után a német gép füstölögve zuhant le a zsabylai rétekben” írja az egyik neves szemtanú.¹³ E napon halt meg a háború első temerini civil áldozata is. „Góbor István köztisztviselőként álló helybeli gazdálkodónak is, mint mindenkinek, kocsiját, lovát be kellett szolgáltatnia a katonaság részére. (...) Vasárnap délután kiment a tanyájára, hogy kocsiját és lovait behajtsa az itt tartózkodó katonaságnak.

Amint az ókéri úton hazafelé jött a kerékpárján, egy nagy sebességgel száguldó katonai teher autó túlköelve hajtott mögötte. Góbor István az utolsó pillanatban még jobban térni akart, e közben az autó sárvédője elütötte.”¹⁴

Miután a Bulgáriából betört németek szétverték a jugoszláv déli hadsereget, a Vajdaságból megkezdődött a katonaság szinte pánikszerű átcsoportosítása a Niš–Kragujevac–Valjevo–Drina vonalra. Április 11-én hajnalban Horthy szózatot intézett a nemzethez. Pécs és Szeged bombázása miatt kemény szavakkal illette a jugoszlávokat, s kifejtette, miután Horvátország kivált a délszláv államalakulatból, a korábbi szerződések érvényüket veszítették. S minthogy Magyarországnak kötelessége megóvni a Délvidéken élő magyarokat az anarchia pusztításától, ezért kiadta a honvédség számára a hadparancsot, hogy induljon „előre az ezeréves déli határokra”.

A gyorsan előrenyomuló honvédeket a magyar településeken örömmámor fogadta. A lakosság úgy érezte, felszabadult, és szinte minden társadalmi réteg sorsának jobbra fordulásában bizakodott, még a földnélküli szegények tömegei is, akik, miután a királyi Jugoszlávia diszkriminatív agrárreformjából kimaradtak (csak szlávok kaphattak földet), azt remélték, hogy a velük szemben elkövetett hibákat majd az anyaország teszi jóvá.

A jugoszláv agrárreform egyik, nem titkolt célja egyébként az volt, hogy a Bácskába még 300 000 szerbet telepítsenek le, és ezzel északabbra tolják a szerb–magyar etnikai határt, ami a belgrádi nacionalizmus hagyományos törekvése volt és maradt, de amit csak a második világháborút követően tudtak megvalósítani. Egyébként a magyar nagybirtokosok földjeik 60 százalékát veszítették el (összesen 110 684 hektárt), emellett a korábban a magyar állam, a községek, alapítványok és bankok tulajdonában levő birtokokból 247 565 hektárt osztottak fel kizárólag szláv agrárérdekelteknek. Mindez a magyar földnélkülieket kétszeresen sújtotta, hiszen nemcsak hogy földhöz nem jutottak, de elveszítették korábbi munkalehetőségeiket is.

A két világháború közötti Magyarországon viszont a földkérdés teljesen megoldatlan volt, s az országot irányító politikai és gazdasági elit nem is igen mutatott hajlandóságot az agrárreformra, hiába sürgették azt mind a népi írók, mind pedig a polgári demokratikus ellenzék, így pl. a Magyar Nemzet vezércikkírója:

„Földéhes parasztok sajnos nálunk is nagy számban vannak. Ezt a földéhséget ki kell elégíteni nemcsak azért, hogy a szociális feszültségeket levezzessük, a kielégítetlenség érzését megszüntessük, de elsősorban nemzetvédelmi érdekből. Meg kell állítani azt az évszázados folyamatot, amelynek során Tolnában, Baranyában, Bácskában kicsúszott a határ a

magyar őslakosság tulajdonából.” (Parragi György: *Baschék nyomában a Bácskában*, Magyar Nemzet, 1939. június 16.)

Ezt viszont 1941 tavaszán a nemzeti felszabadulást ünneplő lelkes bácskaiak közül csak igen kevesen tudták...

A katonai összeomlás és pánikhangulat okozta zűrzavar szükségessé tette, hogy a rend legalább minimális fenntartása érdekében maga a lakosság szerveződjön meg. Ugyanakkor nem kis aggodalmat okozott az, hogy különféle szerb nacionalista szervezetek (csetnikszervezetek, Szokol-egyesületek) fel voltak fegyverkezve, és számítani lehetett rá, hogy a fegyverüket használni is fogják. Mindezt elkerülendő a szomszédos Újvidéken dr. Petrović Miloš városelnök a szerb, magyar és német népcsoport tagjaiból már nagypénteken (április 11-én) rendfenntartó alakulatot állított fel, a Szokol-egyesületet leszerelték, a csetnikek pedig nagyobbára elhagyták a várost.¹⁵ Temerinben ezzel szemben sem a község előljárói, sem Suvajdzic jegyző nem volt hajlandó tenni semmit. „A teljesen lefegyverzett magyar lakosság még nem mert megmozdulni az állig felfegyverezett két telep község között. Szombaton azonban már, amikor a reguláris szerb seregek zöme elvonult, és a rádió jelentette a magyar seregek előrehaladását, a nép mindinkább követelte, hogy állítsanak fel polgárőrséget, amelynek hivatása a védtelen lakosság megvédeése és az anyagi javak megóvása a dobrovoljacok, csetnikek és egyéb martalócok túlkapásai ellen. Így alakult meg szombaton délután a polgárőrség, a volt magyar tartalékos tisztek vezetése alatt.”¹⁶ Megalakítását voltaképpen dr. Fehér Mihály ügyvéd és helyi politikus javasolta, s elképzelése szerint a szerbek is helyet kaptak volna benne. Ezt azonban a megbeszélésen jelen levő Fernbach Péter nagybirtokos, akinek Temerinben is voltak birtokai, és ezekben a napokban éppen itt tartózkodott, befolyásával élve megakadályozta. Később az ő fellépésével és személyes ráhatásával magyarázták a polgárőrség (nemzetőrség) egyes tagjainak túlkapásait.¹⁷ Április 12-én például letartóztattak és bántalmaztak több Staro Đurđevó-i szerbet, valamint néhány szerb nemzetiségű községi tisztviselőt, két nap múlva azonban mindannyiukat szabadlábra helyezték. Mészáros Sándor történész úgy tudja, hogy két német nemzetiségű nemzetőr, Fridrich Jakob és Kolter Martin, akit később háborús bűnösnek nyilvánítottak, még április 11-én letartóztatta és megkínozta Rada Knežević földművest.¹⁸ A 13-ai események sokkal hisztérikusabbak és szerencsétlenebbül alakultak, ám ezért legkevésbé a nemzetőrök okolhatók. „Vasárnap reggel a községi vezetőség rendeletére Szőregre ment néhány polgárőr, hogy az ottani dobrovoljacoktól összeszedje a fegyvereket, amelyet csak néhány nap előtt régi uraink oly bőkezűen kiosztottak közöttük, hogy Szimovic tábormok utolsó szózatához híven minden hazafi a saját küszöbén védekezzen a »betolakodók« ellen.

A polgárőrség különítménye eleinte nem is talált ellenkezésre. Házról-házra járva összeszedték a fegyvereket és lőszereket. (...)

Még folyt a fegyverek összeszedése, amikor a honvédsapatok elindultak Szenttamásról, hogy Szőregen keresztül bevonuljanak Újvidékre.”¹⁹

„Az első Jugoszláv Hadsereg Újvidék felé visszavonuló csapatrészei Szőregen hagytak egy tankelhárító szakaszt azzal a feladattal, hogy az biztosítsa a derékhad visszavonulását. A reggeli órákban (...) északi irányból megjelent három páncélcocsi, a magyar megszálló hadsereg motorizált hadtestének előőrsé. Amikor megközelítették a falut, a tankelhárító szakasz tüzelésbe kezdett, s megsemmisített két harckocsit a legénységgel együtt.”²⁰ „A bennülők közül öten azonnal meghaltak, egy törzsőrmester, Pintér János kiugrott a második kocsiból, ötöt (sic!) ez uton érte a lövés. A honvédség visszavonta a két megrongált kocsit és irtó tüzet zúdított a Szőreg nemzetközi út mentén lévő házsoraira.”²¹ Délután három órakerkezt meg a honvédség következő alakulata, „az első Botondok, mindegyiken tizenkét honvéddal, nehézgéppuskával. Gyűtt nyolc Botond kocsi, azután több is, nyolc-nyolcas oszlopokban”.²² Ekkor felelőtlen elemek néhány házból és padlásról értelmetlen ellenállásba kezdtek, s löni kezdték a magyar alakulatot. E tény a jugoszláv történetírás máig tagadja, viszont a szemtanúk sokasága emlékszik még rá. „Olyan négy nyolcas szakasz kiszaladt Szőregről, akkó megnyitották a kiblialakbul géppuskává a tüzet. Az első nyócas oszlop körülbelül a Pecija-tanyáná járt, amikó a kiblilukbú ekezték őket löni. Ezt a civilek csináták. Amikor az iskoláho értek, akkor az ókéri út felőli második vagy harmadik házbul, meg az iskola pallásárul lötek géppuskával meg puskával is. A honvédség kiugrált, megrohmozták ezeket az épületeket. Az ókéri úti ház pallásárul egy negyven év körüli férfi tüzelt. Vele együtt volt egy tízéves kislány is. A kislányt valami Kocsi János nevezetű hozta el Temerinbe. Az apját élve elfogták. Számonkérték, hogy mé lőt, amikor a hadsereg már elvonút. Hogy mit mondott, nem tudom. Az útkereszteződésné, abba a spicbe két honvéd agyonlőte, ott feküdt két-három nap. Mink ezt menekülés közben láttuk, mer menekűtünk, pattogott a golyó mindenfele. Ekkor akik már a Pecija-tanyáná voltak, onnan megfordútak, oszt gyútógránátokká elkezték löni Szőreget.”²³ Az átvonuló honvédeket ért támadás áldozata lett Beldi László honvéd és Vajai István árkászszázados, akit a temerini temetőben helyeztek örök nyugalomra. Még a magyar csapatok megérkezése előtt egyes temerini nemzetőrök, akik Szőregen tartózkodtak, javasolták a lakosságnak, hogy minél többen gyülekezzenek a falu szélén, a nemzetközi út mellett, hogy ezáltal is kifejezzék békés szándékukat. Az első csapatok parancsnoka azonban minden ok nélkül tüzet parancsolt, s ezáltal nagy vérfürdőt rendezett.²⁴ Itt, valamint a falu többi részén kialakult

zűrzavar és lövöldözés következtében összesen száztizenegy helybéli veszítette életét. Aki tehetett, a közeli Berki-tanyára menekült, majd dr. Fehér Mihály javaslatára még aznap Temerinbe érkeztek, s ideiglenesen a Kalmár-vendéglőben húzták meg magukat. Fehér Mihály a másnap Temerinbe is bevonuló honvédség parancsnokánál kezességet vállalt a mintegy 250 szőregiért, s ezzel megmentette valamennyiüket, így azon férfiak életét is, akiket a honvédséget ért szőregi támadás miatt minden eljárás nélkül ki akartak végezni. Fehér ügyvédén kívül a szőregi szerbség mellett mások is kiálltak, így pl. a már említett Berki (Ivanics) Antal, Kalmár Pál téglagyáros, Kasza János szabó, Frei Antal szobafestő, Tóth György szabó, Varga Illés kereskedő és mások.²⁵ Nemes lelkű gesztusukat azonban azokban az évtizedekben, amikor az egész vajdasági magyarságot kollektív háborús bűnösnek próbálták meg kikiáltani, sem a hivatalos politika, sem a hivatalos történetírás nem emlegette.

Húsvétvasárnap délután már a falu apraja-nagyja kint volt a főutcán, és várta a magyarokat. Előkerültek a huszonnégy éven át tiltott nemzetiszín lobogók is, a tűzoltózenekar indulókat játszott, mindenki feszülten várt, hiszen akkorra már megérkeztek a hírek az első szőregi összecsapásról, így azután többször riadalom támadt, hogy jönnek a csetnikek.²⁶ Ebben az izgatott légkörben a gospođinci út melletti tanyák közelében várakozók egy katonai gépkocsira lettek figyelmesek. Az egyik várakozó tanyasi csoport mellett elhaladva az autó egyik utasa kihajolt az ablakon, és kézi-gránáttal a kezében megfenyegette őket.²⁷ Az autó Temerin felé száguldott, ott viszont a legfontosabb közlekedési pontokat a polgárőrség tartotta ellenőrzése alatt. „Az őrség munkáját dr. Stuchlik Lajos későbbi országgyűlési képviselő irányította. A biztonsági őrség az utcák kereszteződéséhez fegyveres őrszemeket állított, amely az átvonuló jugoszláv egységeket leszerelte. Egy nagyobb ilyen biztonsági őrség a temerini Csillag-kocsma előtt foglalta el őrhelyét, és innen ellenőrizte a Boldogasszonyfalva felől Temerinen keresztül vezető út forgalmát. 1941. április 13-án, húsvét vasárnapján négy óra tájban a biztonsági őrség észrevette, hogy hatalmas katonai személyautó közeledik Boldogasszony felől. Az autó vöröskeresztes jelzést viselt, és amikor a biztonsági őrség közelébe ért, Varga József temerini lakos az országút közepére állt, megállította a gépkocsit és felszólította utasait, hogy szálljanak ki. Az őrség többi tagjai: Knecht László, Horváth Károly, Szilák Pál, Giricz Ferenc, Balázs József, Németh Mátyás, Nagyidai Mihály és még egynéhányan körülvették a hatalmas személygépkocsit, fegyverüket lövésre készen tartva. Az autó ajtaja az egyik pillanatban kicsapódott és durva hangon kikiáltott egy jugoszláv tiszti uniformist viselő egyén, hogy ne akadályozzák az autó továbbmenetelét, mert baj lesz. Varga József a nyitott ajtó elé ugrott és a

következő pillanatban észrevette, hogy az autó vezetője – szintén katonai személy – kézigránátot húzott elő az ülés alól és robbanásra készítette elő. Föl is emelte már a gránátot, Varga Józsefnek azonban volt annyi lélekjelnléte, hogy az autó ajtaját becsapta, és elkiáltotta magát:

– Vigyázat emberek, gránátot dobnak!

A következő pillanatban a gránát fel is robbant, de nem sértette meg az őrség tagjait, ellenben látható volt, hogy az autó utasai véreznek. A következő pillanatban az őrség tagjai golyózáport zúdítottak az autóra, mivel észrevették, hogy az autó egy másik utasa szintén gránátot akar dobni feléjük. A puskatűz megelőzte a robbanást, és az autóban minden elcsendesedett. A következő pillanatban az autó hátsó ajtaján egy nő támolygott ki, utána pedig egy altiszt. A nő izgalomban kiejtette kezéből irattáskáját, amit előbb görcsösen szorongatott. Az irattáska ottmaradt az autó mellett, az ismeretlen nő pedig bemenekült a Csillag-vendéglőbe, ahol az ott levő biztonsági őrök őrizetbe vették.”²⁸ Az incidens során két jugoszláv katonatiszt vesztette életét, a(z ápoló)nőt hamarosan szabadon engedték, a sebesült altiszt pedig a magyarok bevonulását követően lett szabadláb-
ra helyezve. A forgatagban valaki elemelte az ápolónő táskáját, benne 400 000 dinár készpénzzel. A gyanú Varga Gerenda Ferenc 54 éves temerini kertészre terelődött, aki hamarosan Újvidékre költözött, és igen gyorsan meggazdagodott. „A királyi ügyészség megindította a nyomozást, házkutatást tartottak Varga-Gerenda Ferencnél, és ez alkalommal előkerült egy irattáska. Más súlyos gyanúok is felmerültek Varga-Gerenda Ferenc bűnössége mellett, hogy jogtalanul szerzett pénzen vásárolta a házakat, és ennek alapján letartóztatták.”²⁹ A bírósági eljárásra 1944-ben került sor, de mivel a vádlott tagadta a vádakot, szakértők meghallgatásáig az eljárás folytatását elhalasztották, s valószínűleg már nem is fejezhették be. Érdekesen alakult a Csillagnál szolgálatot teljesítő nemzetőrök sorsa is. Többségüket a megtorlás napjaiban, 1944 őszén keresték, s ha letartóztatják őket, bizonyára rájuk is megkínzás és kivégzés várt volna. A nyílt terror elmúltával néhányukat kihallgatták, de a jugoszláv hatóság többségük ellen nem indított eljárást, kivéve Juhász Boriskát, akit 1945-ben négyévi kényszermunkára ítélték.³⁰

Az ún. áprilisi háborúnak voltak temerini magyar áldozatai is; mindenekelőtt Sétáló István nevét kell megemlítenünk, őt alakulatával együtt a németek fogták gyűrűbe Szerémségben, s a tűzharcban elesett. Bujdosó János (43 éves) és Nagy István (31 éves) földműveseket viszont a visszavonuló jugoszláv katonák lőtték agyon a Vaskapu (Rimski Šančevi) közelében lévő ún. Puskaporosnál, amint éppen gazdátlan lovakat akartak szerelni elrekvirált igásállataik helyébe. A menekülő jugoszláv hadsereg különben nemcsak szekereit és igásállatait hagyta el és eresztette szélnek,

de a katonák közül sokan elhánták kézfegyvereiket is. A Temerini Ujság szerint „csapatostul mentek ki az emberek, hogy elhánt fegyvert, esetleg kocsit, lovat szedjenek össze”.³¹ De nehézfegyvereket is lehetett találni. Zelenka Antal a lakosság legnagyobb megrökönyödésére pl. egy elhagyott jugoszláv harcokcsit hajtott be az udvarába, amit később átadott a bevonuló honvédeknek. (1944-ben ezért azután az életével fizetett.) Volt temerini magyar áldozata a honvédség akciójának is, igaz, nem a településen, hanem húsz kilométerrel odább, Újvidéken. A Temerini utcából nyíló Sárgarépa utcában (ma: Gundulićeva ulica) lakott családjával a húszas éveiben járó Répási István, akit a várost elfoglaló honvédek egyike minden ok nélkül hasbalótt.³²

Temerinbe a magyar csapatok húsvét hétfőjén, április 14-én hajnali négy órakor érkeztek meg az Orelli Béla százados vezette páncélos felderítő kocsikon, majd befutott egy gyalogosokat szállító teherautó is. „Az emberek álmukból felriadva, alig kapkodtak magukra néhány ruhadarabot, úgy siettek felszabadító honvédeink fogadtatására. Az öröm, a boldogság leirhatatlan volt. Ölelték, csókolták a honvédeket” – írta a Temerini Ujság.³³

Néhány nap múlva – 12 napi ellenállás után – a jugoszláv hadsereg kapitulált. Tízezerszámra kerültek a katonák német hadifogságba, köztük az év elején mozgósított temerini sokasága is. A magyarokat a németek általában gyorsan szabadon engedték. Április 27-ei számában az újvidéki Reggeli Ujság már arról számolt be, hogy Tetovóból bácskai magyar katonák menetelnek hazafelé, s a névsorban több temerinit is említenek. A hasonló tartalmú közlemények ezután egy ideig szinte mindennaposakká váltak. Ezek alapján részben megállapítható, hogy kit melyik hadifogolytáborban őriztek:

Tetovo: Kiss Imre, Szűcs Imre, Kasza János, Orosz Mihály közlegények és Papp István tisztt;³⁴

Kumanovo: Faragó Mihály, Balogh Mihály, Bakos Mihály, Koprec József, Sára Péter, Kiss Ferenc, Magyar István, Mészáros Sándor;³⁵

Szakállháza: Morvai Antal, Varga Ferenc, Ruszti Imre, Németh József, Sós Pál, Gál István;³⁶

Temesvár: – Egy idő után ide kerültek a szakállháziak is, valamint Nagyidai Imre, Kosocki Vince, Pászti István, Horvát István, Bohócki János, Péter Pál, Ádám Illés, Jánosi István, Szűcs Sándor, Sós Pál, Varga Károly;³⁷

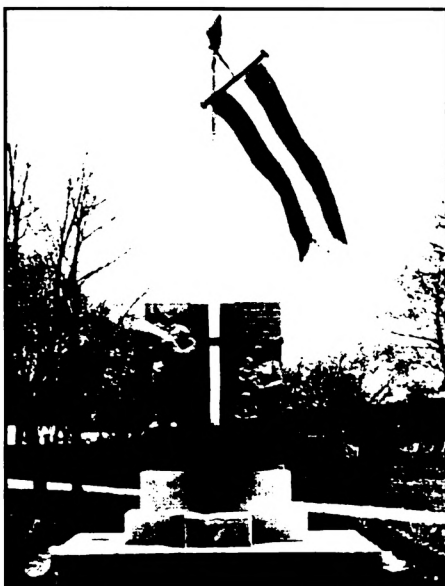
Csíkszereda: Krasznay János (vásártér)³⁸

Természetesen ettől jóval több temerinit ért a jugoszláv katonaság mundérjában az összeomlás, azonban nem mindenki esett hadifogságba. Voltak – pl. Novák István – akik kalandos utakon, a fél Jugoszláviát össze-

járva értek haza. Másrészt a hevenyészett jelentések nem tartalmazzák minden vajdasági magyar nevét sem, s ez a temeriniekre is vonatkozik. Másokat – így pl. Kurcinák Andrást és Juhász Mihályt – először Németországba, majd Franciaországba vitték, ahonnan jóval később tértek haza, mint a többiek.³⁹

1941. április 11-én Horthy Miklós kormányzó parancsára a visszakerült Délvidéken a főhatalom gyakorlását a honvéd vezérkar főnökére ruházták át, vagyis átmenetileg katonai közigazgatást vezettek be. A vezérkar főnöke a németbarátságáról ismert, bánáti, rezsőházi (ma Kničanin) születésű Werth Henrik volt, s intézkedései ennek megfelelően nem mindig a magyarság hosszútávú érdekeinek megfelelően alakultak. A katonai igazgatás bevezetését követően (április 16-án) Gorondy-Novák altábornagy hirdetményt tett közzé, amelyben szigorú büntetéseket helyezett kilátásba, ha valamelyik házból fegyveres támadás érné a honvédséget. A hirdetmény értelmében a civil személyeket is katonai bírászkodás hatálya alá helyezték, s felszólították a lakosságot a fegyverek kötelező beszolgáltatására. A szigorú fellépésre szükség volt, hiszen csak így tudták megakadályozni a honvédséggel szembeni további merényleteket. A rendelet elsősorban a szerbeket érintette, ugyanis a lőfegyverek zöme az ő kezükben volt. A kolóniai lakosság többsége eleget tett a felszólításnak – a hirdetményt a falusi szokásoknak megfelelően ki is doboltatták –, de több házkutatásra is sor került, sőt, néhány gyanúsnak minősített személyt átmenetileg őrizetbe vettek, egyeseket közülük bántalmaztak is a kihallgatás során, de ezt követően szabadon lettek engedve, s eljárás sem indult ellenük.⁴⁰

Ekkorra azonban már megszületett az első világháború után a Délvidékre települt szerbek és zsidók internálására vonatkozó terv is. Gorondy-Novák, a 3. magyar hadsereg parancsnoka már április 21-én parancsot ad ki internáló táborok előkészítésére.⁴¹ Április 25-én az újvidéki katonai parancsnokság rendeletet adott ki – s ez érvényes volt Temerinben is –, amelynek első pontja a következőt tartalmazta: „Mindazok a szerb, bosnyák, montenegró(i) stb. és cigány nemzetiségű személyek, továbbá zsidók, akik 1918. évi október hó 31. előtt Nagy-Magyarország területén (Horvátország nélkül) községi illetőséggel nem bírtak és nem is ilyen egyéneknek a leszármazottai, azaz BEVÁNDOROLTAK VAGY TELEPESEK az ország területét folyó hó 28-án 0 órától kezdődő három napon belül elhagyni tartoznak.”⁴² E rendelet hatálya alól mentesítették a magyar és német egyéneknek más nemzetiségű házastársait és ezek leszármazottait, a terhes nőket két héttel a szülés előtt, a szülő nőket, két héttel a szüléstől számított időpontig, valamint a 75 évnél idősebbeket. Akiknek távoznuk kellett – összesen 870 személy –, nem vihették magukkal érték-

Képeslap a negyvenes évek első feléből

Hajdú (Bógyi) Imre kocsmája honvéd vendégekkel, Újvidéken, a Temerini utcában

tárgyaikat, csupán annyi pénzt, amennyire az útjuk során volt szükségük. A kolóniaiak kitelepítése valójában a hirdetmény nyilvánosságra hozatala előtt egy nappal megkezdődött, s kegyetlen következményei ellenére nélkülözte az atrocitásokat. A honvédségen kívül mások részvételéről e kegyetlen akcióban nincs tudomásunk, s ilyenről nem számol be a kolóniai (Staro Đurđevo) helytörténeti monográfia sem.⁴³ Néhány nappal a szerbek kitelepítése után távozniuk kellett a temerini zsidóknak is. (E tett, azon túl, hogy szégyenletes, valójában a katonai rendelet betűjének sem felelt meg, hiszen a helyi zsidó diaszpóra jóval 1918 előtt, zömmel még a múlt században telepedett le Temerinben.) Többnyire Szerbiába kerültek, ahonnan viszont a leplezetlen német terror elől 1941 őszén, tehát a délvidéki katonai közigazgatás megszűnése után szivárogtak vissza, azt remélve, hogy Magyarországon, amely a zsidóság számára még akkor is menedéket nyújtott, amikor valamennyi környező államban tombolt a holocaust, túlélhetik a háborút. Az 1942-es januári razzia azonban mindezt drámaian megcáfolta.

A dél-bácskai dobrovoljacok kitelepítése minden bizonnyal közvetlenül Bajor (Bayer) Ferenc tábornok, újvidéki katonai parancsnok kezdeményezésére történt – erre következtethetünk abból is, hogy felettesei eltüntették a hirdetményt Újvidék utcáiról –, mindez azonban már nem változtatta meg a kitelepítettek sorsát. Ugyanakkor Magyarországnak nehézségei támadtak a dobrovoljacok átadásával is, hiszen Szerbiába költöztetésük sem a belgrádi bábkormánynak, sem a Szerbiát megszállva tartó németeknek nem volt érdeke. A magyar kormány viszont – hasonlóan, mint pár évtizeddel korábban a jugoszláv –, betelepítésekkel kívánta a maga javára megváltoztatni az etnikai arányokat a Bácskában. Ehhez a tervhez kapóra jöttek a Kárpátokon túl, Bukovinában élő székelyek, akiknek elődei még a XVIII. században, az ún. madéfalvi veszedelem után kerestek menedéket a Szucsava völgyében. Egy részük mintegy száz évvel később, a XIX. század végén az Al-Dunához költözött s megalapította Hertelendyfalva, Székelykeve és Sándoregyháza bánati székely községeket.

A második világháború kitörése, s különösen az, hogy Bukovina északi részét bekebelezte Sztálin birodalma, ismét felizzította a Magyarországra történő bevándorlási vágyat a bukovinai székelyek körében. Gazdasági állapotuk hagyományosan rossz volt, szociális helyzetüket pedig tovább rontotta, hogy elveszítették piacaikat, ugyanakkor Észak-Erdély Magyarországhoz történő visszacsatolása után a román környezettől sem számíthattak semmi jóra, miközben a fenyegető orosz veszély is állandóan a fejük felett lebegett. Ilyen légkörben született meg a végleges terv a bukovinaiak hazahozataláról. Azonban csalódniuk kel-

lett, ők ugyanis színmagyar területen szerettek volna letelepedni, ehelyett viszont a kiűrtett dobrovoljac falvakba, az etnikai viharoktól megtépázott Bácskába kerültek, önhibájukon kívül.

Az 1941. május 11-ei magyar–román egyezmény szerint az áttelepülők 2000 lejt, kéthavi élelmet, személyes holmijaikat és kevéske háztartási felszerelést vihettek mindössze magukkal. Minden egyéb (gazdasági felszerelés, gabona, háziállat stb.) elhozatala tilos volt. A bácskai letelepítést a Külföldi Magyarokat Hazatelepítő Kormánybizottság és a katonai közigazgatás szervei végezték. Az év májusában és júniusában összesen 3279 székely családot (13 200 személyt) telepítettek le, s megélhetésükhöz 35 000 katasztrális hold földet kaptak.

A temerini Kolóniára (később Hadikföldjének nevezték) 148 család, 590 fő, míg Szőregre (Hadiknépére lett keresztelve) 114 család, 439 fő költözött.⁴⁴ Házaspáronként három hold földet, s minden gyermek után még egy holdat kaptak, amellet adófizetési kedvezményben is részesültek. „...Komoly gondot okozott a lovak és szekerek, valamint egyéb mezőgazdasági eszközök, főleg az eke hiánya. A hadiknépi (szőregi) telep felügyelő még 1942. januárjában is ahhoz kért segítséget, hogy legalább minden második családnak adjanak ekét. Harminc szekér hiányzott a faluban ahhoz, hogy ugyancsak minden második családra legalább egy jusson.”⁴⁵

A helyi újság lelkesült hangnemben köszöntötte az új telepeseket, a lakosság véleménye azonban megoszlott. A többség rokonszenvvel viseltetett a székelység iránt és sokan segítséget is nyújtottak nekik, sőt rokoni kapcsolatok is kialakultak, a helyi földnélküliek egy része viszont bizalmatlanul tekintett az új jövevényekre: úgy érezték, hogy ahogyan korábban a dobrovoljacok, most viszont a székely telepések miatt nem jut nekik a várva várt földből. Hadikföldje és Hadiknépe lakói (mindkét településre egyébként a bukovinai Hadikfalváról érkeztek) valóban nagy nehézségekkel küzdöttek, s ezért rászorultak a szervezett támogatásra is. A székely családokban sok volt a gyerek, az iskolakötelesek többsége nem tudott írni, olvasni, ezért az első teendőik közé tartozott az óvodák, iskolák megszervezése. Azokhoz a családokhoz, ahol a családfenntartó katona volt, az állam, ma úgy mondanánk, szociális munkásokat, a nyarat itt töltő főiskolásokat, a székelyek szerint „pettyes kisasszonyokat” (nyilván pirospettyes ruháik miatt) irányított. A települések élére anyaországi vezetőket helyeztek, a hadiknépei (szőregi) jegyző Vág István volt Kunbajáról, a védőnőt Sicc Ilonának hívták, Újkécskéről származott, a papi teendőket Gere László zentai származású segédkáplán végezte (akárcsak Hadikföldjén).

A jegyzőnek nem lehetett túl nagy hitele a falubeliek között, mert egy

alkalommal, amikor arra okította a székelységet, hogy miként dolgozzanak, verekedés tört ki, és eltörték a lábát. A szőregi székelység közé lett letelepítve a Boszniából és Szlavóniából Magyarországra visszaköltözött magyarok egy része is. Körülbelül tíz fiatal magyar családról van szó, közöttük három Temerinből elszármazott Somogyi vezetéknevű fiatalember is.⁴⁶ A boszniai magyarok többsége egyébként a XIX. század második felében vándorolt ki a Dunántúlról, főleg Somogy vármegyéből. Bosnyák Sándor néprajzkutató a következőket írja róluk: „Apáik elbeszéléseiből tudják, hogy annyi földet kaptak, amennyit meg birtak művelni. A második nemzedéknél már elaprózódtak a földek, többségük mezőgazdasági idénymunkás vagy gyárba járó proletár lett. Egy csoportjukat 1941-ben a temerini járásba, a bukovinai csángókkal közös falvakba telepítették, majd 1944-ben a csángókkal együtt sodródva a baranyai falvakba, Mágocsra, Majsra és Bólyra kerültek. Majson, ebben az ősi magyar faluban, a mohácsi csata egykori színterén huszonnégy család talált végleges otthonra.”⁴⁷ Sotonyi Mihály például 1890. október 23-án született a szlavóniai Marino Selón, 1941-ben került Szőregre, majd onnan 1944-ben Majsra.

A székelység Bácskában sem találta meg a szerencséjét: 1944 őszén, akárcsak a temerini és járeki németek, maguk is földönfutókká lettek. Véraldozatok és kinszenvedések árán Baranya megyében és a Tolna megyei Bonyhád környékén telepedtek le, immár bizonyára véglegesen. Pár évtizeddel ezelőtt közülük néhányan még tartották a kapcsolatot idősebb temeriniekkel...

A magyarok bejövetele a nemzeti felszabadulás mellett egy ideig azzal kecsegtetett, hogy enyhülni fognak a szociális gondok, és megoldódik a várva várt földkérdés. Temerinben ez utóbbi különösen kívánatosnak mutatkozott, hiszen közel ezer családnak volt egy katasztrális holdnál kisebb birtoka (vagyis lényegében nincstelennek számított) több mint hét-százának egy és öt hold közötti földterülete volt csupán (ami a megélhetéshez önmagában kevés), és mindössze 1172 család rendelkezett öttől ötven hold területű birtokkal. Az ötven és száz hold közötti tulajdonosi kategóriába mindössze 16-an, a száz hold fölöttibe tizenketten tartoztak.⁴⁸ A község számottevő iparral nem rendelkezett, ezért a magyar lakosság jelentős része béresként, napszámosként, mezőgazdasági idénymunkásként és városi cselédként kereste a kenyerét, illetve a kubikosbandák valamelyikéhez csatlakozva járta az országot. A Temerini Ujság 1941. május 18-ai száma „Kenyeret, földet, munkát” címmel közölt vezércikket, melyben az egész község évszázados vágya jutott kifejezésre: „Most, hogy visszakerültünk az ezeréves Anyához, nem ajándékot, alamizsnát kérünk az itteni magyarságnak, hanem követeljük azt, hogy (...) hozzájusson végre ahhoz, amihez sok százados véraldozat és munka után joga van: a

kenyérhez, munkához és földhöz!”⁴⁹ Temerini látogatása során Bonczos Miklós államtitkár ígéretet tett, hogy a magyar kormány kielégíti a temerini földnélküliek igényeit: „A temerini különleges helyzetre való tekintettel kijelentette, hogy (a kormány) a most még bevetetlen földeket kollektív módon művelteti, azaz elszántatja és beülteteti, de már az ily módon bevetett földeket még erre a gazdasági évre kisbérletekben kiadja szegény, nagycsaládu igénylőknek. A végleges rendezést pedig október 1-ig okvetlenül keresztülvezeti. A végleges rendezés során a temerini jogos igények lesznek kielégítve.”⁵⁰ Nem véletlen, hogy a helyi újság vezércikkírója kénytelen volt megállapítani: „Nélkülözzük a magyar kormány megnyugtató közléseit...”⁵¹ Ennek ellenére az elkövetkező hónapokban 1556 család igényelt földet, házhelyet vagy mindkettőt 5–25 katasztrális holdig. Októberig viszont mindössze 490 holdat osztottak ki. Később még néhányan földhöz jutottak ugyan, ám központi rendeletre hamarosan az egész Bácskában megszüntették a földosztást, s 1942-től visszatértek a bérleti rendszerre. Az 1942-es árvíz és az annak nyomán fellépő belvizek a falu szélén élő szegénységet sújtották leginkább. A Kalmár-gödrében lakókat ideiglenesen Hadikföldjére (Kolónia) telepítették, mivel több ház összedőlt. Szószólójuk, Pápista János magához Horthy kormányzóhoz fordult. „Levelében leírja a még 1920–1921-ben keletkezett telepet, amelyet a jugoszláv kormány rendeletileg Temerin községnek juttatott, 150–200 négyszögöl nagyságú házhelyek számára. Ebből azonban, írja, nem sok haszon származott, mert ócska kubikos és téglaverő vermetek osztottak ki nekik. Ez a verem arra sem alkalmas – írja –, hogy benne a tüzfát ölbe rakják; a gyermekeket sem tudják iskoláztatni. A jugoszláv időben hiába panaszkodtak. Azonkívül a nép 80 %-a földnélküli, holott itt helyben nem kapnak munkát. Így arra kényszerülnek, hogy a szomszédos szerb falvakban kérjenek munkát, ahol e szavakkal fogadják őket: 'A tiétek az ország, de a föld a miénk, mi táplálunk benneteket.'”⁵² E tétova földbirtokpolitika logikusan vezetett oda, hogy a temerini szegénység egy része is ott kereste jövőjét és szociális boldogulását, ahol a legkevésbé kellett volna: a Szálasi vezette szélsőjobb oldalon, amely azonban a községben még így sem tudott jelentősebb politikai befolyásra szert tenni.

Egy 1945-ből származó hivatalos adat szerint a Nyilaskeresztes Pártnak 1941 végén Temerinben mindössze 39 tagja volt.⁵³ Egy jogászon és egy önálló iparoson kívül valamennyien ipari vagy földmunkások, akiket többnyire a pártvezetés szociális demagógiája téveszthetett meg. Többségük ezért a tévedésért később az életével fizetett, közöttük azok is, akiknek politikai naivitásukon kívül semmi egyéb vétkük nem volt. Szálasi pártja, amellet, hogy egy időben kilátásba helyezte a nagybirtokok felosztását a nincstelenek között, fajvédő alapon álló, nyíltan németbarát

ellenzéki szerepre vállalkozott, vagyis szélsőjobbról támadta a Horthy-rendszert, illetve a kormányt, ami miatt a hatóság bizalmatlanul figyelte tagsága ténykedését, s a lapok sem igen írtak pártrendezvényeiről. (Ismeretes, hogy Szálasit Horthy jóváhagyásával egy időre be is börtönözték.) A nyilasok rendezvényeiről a helyi újság sem számolt be. Egyetlen kivétel Szálasi Ferenc 1942. június 14-ei látogatása, amiről a *Nyílt tér* rovatban (ti. az ott közöltekért a szerkesztőség nem vállalt felelősséget) adtak hírt. A pártvezért az Ökrész-kocsmában telt ház előtt hallgatták, de hívei száma csak mérsékelten gyarapodott.

A tényleges hatalom az erősen jobboldali, keresztény nemzeti, konzervatív Magyar Élet Pártjának a kezében volt. Komolyabb tisztségre – akár csupán önkormányzatra is – csak az számíthatott, aki e párt hívéül szegődött. Helyi szervezetük alakuló gyűlését 1941. október 18-án tartották. Erejüket jelzi, hogy a községet kerületekre osztották s a kerületek élére is vezetőségeket neveztek ki.⁵⁴

Az új impériumváltás sürgőssé tette a hatalom legitimálását is, vagyis meg kellett oldani a Délvidék parlamenti képviseletét. Mivel a háborús körülmények miatt országgyűlési választásokat nem tartottak, behívásos alapon jelölték ki a visszacsatolt részek honatyáit.⁵⁵

Az 1941:XX. törvénycikkely 2. szakasza alapján összesen huszonhat délvidékit, közöttük néhány lojalis szerb személyt kooptáltak a magyar országgyűlésbe. A temeriniek közül a választás az egyébként igen népszerű Sztuchlik Lajos földbirtokosra esett, aki összesen 127 hold földön gazdálkodott, és számtalan szociális jótétemény fűződött a nevéhez. Az Újvidéken megjelenő magyar napilap így méltatta érdemeit: „Sztuchlik Lajos temerini földbirtokos a délvidéki magyarságnak egyik igen érdemes tagja. Az elmúlt huszonhárom év alatt fáradhatatlanul dolgozott főleg a magyar falusi lakosság érdekében. Temerin község magyar gazdaközönségének nevelése érdekében fáradságot és anyagiakat nem kímélve tevékenykedett. Az ő nevéhez fűződik a megszállás alatt szegény magyarok földhöz juttatása. Temerinben kaptak így házparcellákat és kis telkeket a magyar nincstelenek. Sztuchlik Lajos feltétlenül megérdemelte a behívást a képviselőházba.”⁵⁶ (Sztuchlik ekkor még nem tudhatta, hogy emiatt 1944-et követően örökös száműzetés lesz az osztályrésze.)

A rendszer védelmére – többszöri halasztás után – 1942. november elején Temerinben is megalakul a Turáni Vadászok helyi szervezete, 220 taggal, elnöke dr. Szarvas Vince.⁵⁷ A félkatonai jellegű jobboldali szerveződést eredetileg Gömbös Gyula hozta létre még a húszas években. Országos főtitkáruk a következőképpen jelölte ki a „párt- és napi politikán felülálló” szervezet legfontosabb céljait: „A Turáni Vadászok nemzetvédelmi szervezetének a rab magyarok felszabadítása mellett a magyar függetlenség megvédése, a belső rend fenntartása, magyarság öntuda-

tosítása, felemelése és megerősítése a feladata. Szervezetünk egy önkéntes, a Nemzet érdekeiért szívvel-lélekkel harcolni kész társadalmi hadsereget kívánt és kíván szervezni, amely mindenkor készen áll arra, hogy a nemzeti érdekeket megvédje.”⁵⁸ Szerepük Temerinben a különféle rendezvényeken való felvonulásban valamint az ún. gabonavédelmi őrségek működtetésében domborodott ki, de csendőri segédszolgálatot is vállaltak (noha egy ideig csak botokkal voltak fölfegyverezve), ami miatt néhányuknak 1944 őszén lakolnia kellett.

A katonai előképzés volt a tényleges célja az ún. Levente Egyesületnek, amelyben minden 1921 és 1929 között született fiúgyermeknek kötelezően részt kellett venni, nemzeti hovatartozásra való tekintet nélkül. A leventeoktatást már 1941. július 15-én megkezdték, noha formálisan a temerini Levente Egyesület csak 1943. május 9-én alakult meg. Vezetőikre, különösen a leventeoktatókra 1944 őszén a partizánok hajtóvadászatot indítottak. Többen a visszavonuló honvédséghez csatlakoztak, s orosz hadifogságba, majd a GULAG táboraiba kerültek.

Temerinben hagyományosan fejlett művelődési élet folyt, amit még a jugoszláv királyi állam nyílt sovinizmusa sem tudott elfojtani, pedig a szerb hatóságok minden lehető megtettek ennek érdekében. A belügyminisztérium a sovinizta kisebbségpolitika művelődési vezérelveit egy 1938. évi átiratában, amit a dunai bánhoz küldtek, így fogalmazta meg: „...Engedélyezni kell a hivatásos színház működését, de be kell tiltani az amatőr egyesületeket. (...) Így megszabadulunk mintegy 200 aktív magyar nemzeti és kulturális munkástól, eloltjuk ezt a 200 fénysugarat, amely mind a magyar eget világítja be, az aktív fiatalok helyébe olyan közönységet teremtenénk, amely csak hallgat, azaz egy passzív tömeget.”⁵⁹ Az amatőr egyesületeket ugyan nem tiltották be, de hivatásos magyar színház sem működhetett a Vajdaságban. Ugyanakkor az egyesületeket állandó rendőri megfigyelés alatt tartották, működött a cenzúra, s – különösen a királyi diktatúra éveiben – még a művelődési- és sportegyesületek táncrendezvényeit sem engedélyezték, ha azok „törzsi jellegűek” (értsd: magyarok) voltak. Így például az újvidéki járási elöljáróság 1930. július 23-án kelt 7653/1930. iktatószámú átiratában, amit a Királyi Báni Hivatal igazgatási osztályához küldtek a Temerini Torna Club kérvénye ügyében, azt javasolja, hogy a sportegyesület társas estjét ne engedélyezzék, mert „amennyiben az államrendőri hatalom megadná az engedélyt, tényleges segítséget adna ahhoz, hogy a kompakt, szervezett társaságban kifejezésre jussanak a magyar beszéd, a magyar muzsika és a magyar táncok, vagyis ami gerjesztené és lánggra lobbantaná a magyar szellemet, ami bizony semmiképpen sem válna ezen vidékek nacionalizálásának a javára”.⁶⁰ Világos beszéd. Mondani sem kell, hogy ezt követően a temerini egyesület kérelmét elutasították.

Mindent azonban nem lehetett megakadályozni és betiltani, s a temerini egyesületek életereje és furfangja határtalan volt. A nagy hagyományú egyesületek közül említsük meg az Ipartestületet, a Gazdakört, a Temerini Magyar Katolikus Polgári Kört, az Önkéntes Tűzoltótestületet, az Iparos Dalárdát és a Temerini Torna Clubot (később Temerini Sport Klub néven szerepeltek). 1941 után ezek a szervezetek tovább folytatták a munkájukat, sőt új egyesületek is létrejöttek. Közülük a legfontosabb kétségtől az 1941. július 8-án alakult Délvidéki Magyar Közművelődési Szövetség, amit még a királyi Jugoszlávia utolsó hónapjaiban kezdtek szervezni, összhangban a magyar–jugoszláv politikai közeledéssel, s amely tömegszervezethez szinte minden magyar család csatlakozott. Kisebbségi körülmények között nyilván ez a szervezet tudta volna ellátni a délvidéki magyarság érdekvédelmét, a magyar közigazgatás bevezetése után azonban valójában feladat nélkül maradt, s egyre inkább a kormánypárt (MÉP) politikájának háttértámogatására használták, helyi elnöke Sztuchlik Lajos, alelnöke Klinecz András volt.⁶¹ Hosszú vajúdas után jött létre az úgynevezett Nemzeti Munkaközpont, amely munkásérdekvédelmi szerepet lett volna hivatott szolgálni, ezért nagyon sok tagja volt, és megalakulásán is tömegesen vettek részt, tényleges önállósággal azonban nem rendelkezett. A megalakulására vonatkozó korabeli sajtóközlemények ellentmondásosak. Az első hír szerint elnöke Sági József, titkára Varga Bóna Mátyás.⁶² Eszerint a helyi szervezetet 1941. júniusában hozták létre. Egy évvel később viszont ismét alakuló közgyűlést tartott a Nemzeti Munkaközpont, s a helyi szervezet elnökévé Nagy Bélát, a polgári iskola igazgatóját, alelnökévé Sági Józsefet és Lévai Ferencet, titkárává pedig Hudi Antalt választották meg.⁶³ A Magyar Tűzharcos Szövetség helyi egyesülete 1942 márciusában alakult, elnöke gróf Csáky Félix nyugalmazott ezredes volt, s mindenekelőtt az első világháború veteránjait gyűjtötte maga köré, különböző kedvezményeket biztosítva tagjai számára. Ők tehetek javaslatot a vitézjelöltek ajánlására is azok közül, akik az első világháború idején jeles kitüntetést (legalább kis- és nagyezüst érdemrendet) szereztek. A temerini szervezetnek 250 tagja volt, s 37 személyt javasoltak vitézjelöltnek, közülük Varga Szilveszter, Tolvaj Gáspár, Gombosi (Gregus) Sándor, Bodrogi (Skrabán) Endre, Berta Pál és Uri Péter fel is lett avatva.⁶⁴ Jelentős szerepe volt még a helyi egyesületi- és közéletben a katolikus fiatalokat maga köré gyűjtő KALOT-nak, a leányok Missziós Társulatának, a Kereskedők Egyesületének, a még a tizenkilencedik században alakult Vadász Egyesületnek, valamint az 1941 szeptemberében létrehozott Hadirokkantak Országos Nemzeti Szövetsége (HAONSZ) helyi irodájának. 1943 szeptemberében az egyesület vezetősége „felhívja úgy a múlt, mint a jelen háborús hadirokkantakat, özvegyeket (árvák), hogy akik a múltban

a juttatott földosztásban nem részesültek, összeírás végett az egyesületi irodában tagsági könyvecskéjükkel mielőbb jelentkezzenek”. Ekkor már az ilyen felhívásra szükség is volt, hiszen a keleti frontról egyre-másra érkeztek az elesett honvédekről szóló hivatalos és nem hivatalos hírek és értesítések.

Még egy szervezet játszott fontos szerepet a község életében, az pedig a németek Kulturbundja volt. A temerini németység kisebbségként a tizenkilencedik század eleje óta együtt élt a magyarokkal, sőt, nem számítottak ritkaságnak a vegyesházasságok sem, hiszen mindkét népcsoport helyi képviselőinek többsége ugyanahhoz a felekezethez, a római katolikushoz tartozott, szemben a szomszédos Járek német lakóival, akik ágostai evangélikusok (lutheránusok) voltak. Az 1890-es népszámlálás szerint Temerinben 7386 magyar és 1134 német élt, 1900-ban ez az arány 8711 a 787-hez módosult. A két világháború közötti időszakból megbízható adataink nincsenek, hiszen ki-ki a maga szája íze szerint tupírozta az etnikai arányokra vonatkozó népmozgalmi adatokat. Becslések szerint a mintegy 11 000 lelket számláló községnek 10–15 százaléka lehetett német származású. Kezdetben a királyi Jugoszlávia a németység gazdasági, kulturális és politikai jogainak gyakorlását sokkal kevésbé korlátozta, mint a magyarokét. Ez megfelelt távlati politikai érdekeinek, hiszen úgy vélték, a távoli Németországtól nincs félnivalójuk, annál inkább viszont a területeitől igazságtalanul megfosztott Magyarországtól és a magyaroktól. Ennek köszönhetően a német kisebbség már akkor rendelkezhetett parlamenti képviselőkkel a belgrádi szkupstinában, amikor a magyarok túlnyomó többségét még a választói névjegyzékekre sem engedték felkerülni. De virágoztak a németek gazdasági és pénzügyi egyesületei és intézményei is. Szövetségük, a Kulturbund megszervezésével pedig politikai és művelődési érdekvédelmi tevékenységüket tudták összehangolni. Hitler hatalomrajutása következtében azonban ez a tevékenység a nemzetiszocialista ideológia befolyása alá került, noha nem belső viták nélkül. A délvidéki németység az egységes felszín alatt valójában két részre szakadt: az úgynevezett „Erneuerer”-ekre (újítókra), vagyis a hitlerizmus híveire és a „die Schwarzen”-ekre (feketékre), akik mind vallási hagyományaikhoz, mind a magyarokhoz lojálisak maradtak. A német győzelmek felerősítették a nácibarát érzelmeket, hiszen egyesek abban bizakodtak, hogy a Bácska is hamarosan német protektorátussá válik, akárcsak korábban a Bánát. A helyi magyar lakosság mindezt visszatetszéssel fogadta, s nem voltak ritkák a német–magyar konfliktusok sem. Az állapotokon rontott a német és a magyar kormány közötti azon egyezmény, amellyel lehetővé tették a németek számára a bevonulást a birodalmi hadseregbe, s azon belül az SS-be: 1942-ben Temerinből ötven-

hét német fiatal vállalta elhamarkodottan ezt az utat, egy évvel később pedig negyvenkettő. A világháború során ötvenegyen vesztették életüket a különböző harctereken.⁶⁵

1941/42 telén kiéleződött a helyzet a Sajkás-vidéken. Csurogon, Zsablyán és Sajkásgyörgyén kommunista irányítású partizánosztagokat hoztak létre, melyek – központi pártutasításra, erejüket rosszul felmérve – már 1941 novemberében többször összetűztek a járőröző csendőrökkel, majd december 13-án került sor nagyobb összecsapásra a csurogi határban. Négy nap múlva Mozsornál (Mosorin) lelőttek egy csendőrt, majd ugyanaznap az egyik zsablyai szállásnál egy öttagú járóralakulattal ütköztek meg. A közéjük dobott kézigránáttól meghalt egy budapesti származású csendőr, egy honvéd pedig súlyosan megsebesült. További sorsát a partizánosztag monográfusa így írja le: „A harcosok a sebesült katona után szaladtak, elfogták, és visszatértek vele a tanyára. (...) A tanyán eltöltött rövid idő arra szolgált, hogy a foglyot kihallgassák, halálra ítéljék és agyonlőjék.”⁶⁶ Ilyen előzmények után a magyar hatóságok elrendelték a razziát a Sajkás-vidéken, és nagyszabású akcióba kezdtek a 100–110 főre becsült partizánok ellen. A kölcsönös áldozatokkal járó fegyveres összetűzések ürügyet szolgáltattak arra, hogy a németbarát Feketehalmy-Czeydner Ferenc altábornagy és Grassy József vezérőrnagy parancsára Újvidék környékén és a Sajkás-vidéken az ártatlan szerb és zsidó polgári lakosság körében napokig tartó terrort és vérfürdőt rendezzenek. A Cseres Tibor szavaival „hideg napok”-nak nevezett vérlázító események kronológiája közismert, s valóban, a történetek az 1941–1944-es magyar időszak legszégyenteljesebb szakaszát jelentik. Hiába tiltakozott a tömeggyilkosságok ellen Bajcsy-Zsilinszky Endre, akkori országgyűlési képviselő, a németellenes magyar ellenállás későbbi mártírja, s hiába kerültek a főbűnösök már 1943-ban bíróság elé, ezt a szégyenbélyeget a délvidéki magyarság napjainkig nem tudta a homlokáról letörölni, pedig méltatlanul – ámbár nem ok nélkül – sütötték homlokára, mégpedig sokszor éppen azok, akik a bosszú napjaiban ugyanolyan fasiszta módszerekkel (noha a vörös csillag jegyében) alkalmazták a kollektív büntetés válogatott eszközeit, mint 1942-ben Feketehalmy-Czeydnerék, ám azzal a nem elhanyagolható különbséggel, hogy a megszerveződő szerb kommunista hatalom képviselői között egyetlen Bajcsy-Zsilinszky sem akadt.

Amikor azt állítjuk, hogy a délvidéki magyarság homlokára a szégyenfolt méltatlanul került, azért semmiképpen sem gondoljuk, hogy az itt élő magyarok közül mindenki ártatlan lett volna, és senkit sem terhel felelősség a háborús bűnökben való részvételért. Ma már tudjuk, hogy ezeknek a személyeknek a száma elenyésző volt, de ténykedésük tagadhatatlan. Így volt ez Temerinben is, ahonnan egy kisebb csoport felfegy-

verzett civil részt vett az atrocitásokban. 1942. január 10-én a Magyar Távirati Iroda belső használatra küldött összefoglalójában például többek között ez áll: „A tisztogatási munkálatokban a katonaságon és csendőrségen kívül részt vettek a temerini frontharcosok felfegyverzett csoportjai is. A temerini csoport parancsnokát utasították, hogy az ellenállókat verjék agyon. Amikor este Újvidékről érdeklődtek Temerinben, hogy mi az újság, a csoport parancsnoka kijelentette: senki sem adta meg magát.”⁶⁷

Hogy voltaképpen hányan vettek részt a zsablyai és csurogi gyilkolásban és fosztogatásban, azt pontosan ma már nem lehet megállapítani. Mészáros Sándor történész körültekintő vizsgálatok után a következőket írja: „A háborús bűnöket kivizsgáló vajdasági bizottság Temerinből néhány magyar nemzetiségű polgár bűnösségét állapította meg. (...) Nem voltak többen tucatnyinál. (...) A bűnösök többsége persze Temerinből is idejében elmenekült. Mindegyikük neve ismeretes volt a helybeli lakosság előtt. Sohasem mertek hazalátogatni a háború utáni évtizedekben. Akadtak azért olyanok is, akik nem menekültek el, talán arra számítva, hogy tetekre nem derül fény. A temerini magyar lakosság körében ma is tartja magát az a vélemény, hogy a későbbi kegyetlen megtorlás áldozatai közül heten voltak bűnösök.”⁶⁸

A zsablyai és csurogi események sajnos tragikusan befolyásolták a temerini zsidóság további sorsát is. Eichard József német származású náci barát főjegyző közvetlen utasítására 1942. január 6-a és 7-e között az éj leple alatt „a helyi csendőrállomás beosztottjainak és más, erősítésként kapott fegyvereseknek a kíséretében” – egyes adatok szerint tehergépkocsin, mások szerint autóbuszon – a zsablyai Tiszához szállították, majd halomra lőtték őket, s tetemeiket a folyóba dobálták.⁶⁹ Az öldöklésben életét veszítette: Horák Gozon (34 éves) és felesége (28), leányuk, Júlia (9), egy náluk vendégeskedő felvidéki kislány (9), Gussman Albert (63) és felesége, Laura (58), leányuk, Mária (23), Kohut János, az ismert operettrendező, aki többek között a népszerű János vitézt is színre vitte (47 éves), felesége, Anna (38), Müller Peti (70), Slézinger Rózsa (51), Slézinger Ilona (39), Slézinger Flóra (5), Treuer Irma (61), Treuer Károly (26), Cilcer Sarolta (54), Cilcer Károly (29), Cilcer Tibor (26), Cilcer Júlia (21), Vidrich Etelka (61), Vidrich László (35), Rajner Gyula (72), Stajner Károly (39), Barkan Miksa (35), Barkan Jakab (72), Gussmann Béla (50), Gusmann Ella (35), Sossberger Irma (63), Sossberger Gizella (58), Sossberger Erika (24), Sossberger Mira (2), dr. Sossberger Ferenc (35), Schosberger Manó (66), Schosberger Simon (?), Schosberger Hermina (65), Schosberger Irma (63), Guszman Albert (62), Guszman Laura (57), Kohut András (13), Kohut Elza (38), Kohut Ilona Emma (65), Kohut Tibor (18), Rajner Rozália (71), Rajner Károly (38).

Hasonló sorsra jutott az a néhány kolóniai szerb is, aki 1941 áprilisában nem tett eleget a kitelepítési felszólításnak: Dejanovic Vera (38), Dejanovic Ljubica (5), Siroški Milan (44), Siroški Zora (17), Siroški Lazo (18), Siroški Vaso (20), Marinčić Slavka (17), Marinčić Zora (14), Vulpija Ilija és Danica.⁷⁰

A vérengzések kiagyalói egy hét múlva hamis táviratokkal törbe csalták Guszmann Imrét, Guszmann Józsefet, és a falu egyik népszerű orvosát, dr. Szegő Józsefet is, majd mindhármukat megölték.⁷¹

Temerin népe döbbenettel és iszonyattal kommentálta a történeteket, annál is inkább, mert a helyi zsidóság, amely a XIX. század eleje óta élt együtt a németekkel és a magyarokkal, szervesen betagozódott a helyi polgárságba, magyarul beszélt, és magát a trianoni határváltoztatás ellenére is a magyar nemzetiség részének tartotta. Voltak azonban lumpenelemek is, akik kárörvendve figyelték a zsidók kiirtását, s az elkövetkező napokban hozzáláttak a zsidóházak kifosztásához.

Az 1942-es „hideg napok” borzalmait a temerini zsidók közül csak nagyon kevesen éltek túl. Köztük a vegyes házasságban élő Szegi család tagjai is. Szegi Antalné Boszkovitz (Boczkovics) Elvira (sz. 1903), Szegi Veronka (sz. ?) és Szegi Magdolna (sz. 1943) viszont 1944-ben már nem tudott megmenekülni a holocaust elől, mindhármójukat deportálták, hiába számítottak kikeresztelkedetteknek, illetve római katolikusoknak. Az ún. harmadik zsidótörvény, amely még 1941 októberében lépett életbe, annak ellenére, hogy az egyházak képviselői is tiltakoztak meghozatala ellen, szigorúan tiltotta (15 évig terjedő börtönnel is sújthatta) a keresztények zsidókkal való házasságkötését: Szegi Antal és Szegi Antalné 1944. május 31-én kötött a római katolikus vallás szerint házasságot, de ez sem mentette – önmagában nem is menthette – meg a feleséget és a kisgyermeküket az elhurcolástól.

1942 nyarán újabb tragikus esemény borzolta fel a kedélyeket a háborús hírektől amúgy is zaklatott községben. A temerini nincstelének százával jártak át a Duna túlsópartjára, a szerémségi szőlőkbe napszámomunkára. Jugoszlávia széthullása után Szerémség a Független Horvát Államhoz került, amely megalakulásának első pillanatától a nemzeti, politikai és katonai konfliktusok erőterébe került. Mind az usztasa, mind a kommunista partizán, mind pedig a csetnik alakulatok kíméletlen, eszközökben nem válogató harcot folytattak egymással, de terrorjukat kiterjesztették a polgári lakosságra is. Ebben az áldatlan állapotban különösen a horvátországi magyarok szenvedtek sokat kisebbségi helyzetük következtében, s mivel általában egyik harcoló félhez sem kívántak csatlakozni, ennél fogva valamennyi hadban álló fél terrorjának ki voltak téve. A horvátországi magyarok 1942. november 28-án levélben kérték a ma-

gyar kormány sürgős beavatkozását. Egy jellemző részlet a kérelmükből: „A partizánok éjjelenként rárohannak a védtelen falvakra, fosztogatnak, gyújtogatnak és az esetleges ellenállókat legyilkolják. Nappal viszont az usztasa szervezet tagjai szedik össze a lakosság férfiai és hurcolják el azon a címen, hogy a partizánoknak lehetőséget adtak a garázdálkodásra. Naponta jönnek véresre vert, összetört emberek segítséget keresni. Mindenükből kifosztva, kénytelenek családjukat is elhagyni és bujdosásban keresni az egyedüli és pusztá életük megmentését.”⁷² A szőlőmetszésre, szőlőkapálásra, permetezésre átjáró bácskai napszámosok sorsa sem sokban különbözött, s a megisméltendő tortúrák 1942. június 5-én három temerini munkás tragédiájával végződtek. A Temerini Ujság, mely szóhasználatában a partizánokat kommunista csetnikeknek nevezi, így tudósít a történekről: „Mult péntekre virradó éjszaka egy 70 főnyi kommunista-csetnik banda megtámadta a szerémségi Rakovác határában fekvő Adamovics-féle szőlőtelepet. A szőlő vincellérházában ott tartózkodott a vincellér családjával, egy odavalósi és három temerini: Csernyák Pál 52, Csernyák János 44 és Csányi János 47 éves szőlőmunkás. A garázda csetnikbanda az öt férfit legyilkolta, a vincellér feleségét és gyermekeit, akik a vérengzést végignézték, a lakásba zárták, és rájukijesztettek, ha kimerészkednek, velük is végeznek. A vérfürdő után nagy rombolást végeztek a szőlősben, majd elvonultak. A gyalázatos tettet két temerini munkás fedezte fel, akik péntek reggel a telepen szintén munkába akartak állni.”⁷³

Az áldozatokat nagy részvétellel temették el a temerini temetőben. Három özvegyet és nyolc árvát hagytak maguk után. Sem ez az értelmetlen gyilkosság, sem pedig az 1942 nyara óta napirenden szereplő partizán gabonafelgyújtási akciók (a környező községek határában) nem növelték a temerini nép körében a kommunistákkal szembeni rokonszenvet, noha – különösen a keleti fronton beállt fordulat és a közellátási nehézségek miatt – a rendszerrel szembeni bizalmatlanság és a kiábrándultság érzése napról napra fokozódott. A szociális kérdés megoldatlansága, a napszámosok munkabéremelésének tilalma, a terménybeszolgáltatás bevezetése (amely szigorúságban azonban meg sem közelítette az 1945 utáni idők hasonló intézkedéseit), a földosztás elmaradása mind-mind a rendszer népszerűtlenségének irányába hatott, bár kétségtelenül voltak pozitív eredmények is. Ezek közül mindenekelőtt a magyar nyelvű iskoláztatás során beállt változásokat kell kiemelni.

A két általános iskola mellett létrehozták az addig nem létezett polgári iskolát is (amelynek megalapítására évtizedekkel korábban, még a múlt század második felében már volt kísérlet), hat tanár irányításával. Az első évet 1942 júniusában 105 nyilvános és 106 magántanuló fejezte be, 1943 augusztusában pedig 250-en (139 fiú és 111 leány) iratkozott be a következő tanévre.⁷⁴

A hatóság a legelesettebb rétegek helyzetén igyekezett ugyan javítani, de a háborús körülmények között legfőljebb a tüneti kezelésre tellett. Sokgyermekes családoknak a közeli Kátyon és Tiszakálmánfalván (ma: Budisava) házhelyet és földet adtak, valamint a Telepen az Országos Népi Családvédelmi Alap támogatásával 30 munkaház felépítését tervezték. Összesen tizenhárom család jutott így hosszú lejáratú kölcsönhöz, s ennek eredményeként épült meg az úgynevezett ONCSA-sor (a mai Kiss Ferenc utcában). Ezekben az években kövezték ki a temerini piacteret is, amelyhez még 1941-ben, a katonai előljáróság engedélyével kezdhettek hozzá. A polgári iskola új épületének megépítését, amiről a községi képviselő-testület 1943. március 23-án hozott döntést, és amelynek támogatására a kultuszminisztérium 200 000 pengő támogatást ajánlott meg, azonban már nem sikerült megvalósítani a felgyorsult háborús események és a front rohamos közeledése miatt.

Mint minden tekintélyelvű rendszer, a korabeli magyar állam is igyekezett megteremteni a maga klientúráját, s különféle kedvezményekkel, juttatásokkal és kitüntetésekkel biztosítani minél szélesebb rétegek lojalitását. Ezt a célt szolgálták a már említett vitézzé avatások, de ezt az úgynevezett nemzetvédelmi keresztadományozások is. E kitüntetés maga Horthy Miklós kormányzó ítélte oda, s Temerinből is többen megkapták. 1941: dr. Fernbach Péter főispán, Radók József tanító, Kolter Jenő magántisztviselő. 1942: Kovács Gáspár és Szöllősi Gáspár községi rendőr, Kovács Dezső tanító, Kovách Ágoston György cégvezető. 1943: vitéz Bodrogi (Skrabán) Endre kádármester, Pethő Lajos, a Kaszinó tulajdonosa, ifj. Puskás János szijgyártósegéd, Erős Zoltán Géza borbély, Fürjes András földműves, Friedrich Jakab szijgyártó, Kovács János Futura-bizományos, Sáfár András asztalos, Varga István földműves, Varga József vendéglős, Uracs Pál községi rendőr, Szarukán Kálmán vezetőjegyző (Máramarosszigeten született, s Eichard főjegyző leváltása után, 1942-ben került Temerinbe).

1943-ban a nemzetvédelmi kereszttel kitüntetettek közül három Temerinből már elszármazott személyt is találunk: Vigh Ágostont, a népszerű zentai orvost, Zsunyi Mihály titeli polgári iskolai igazgatót, valamint dr. Szirmai Károly „verbászi cukorgyári tisztviselőt”, a neves prózaíró.⁷⁵

* * *

Az 1942 novemberében indított szovjet offenzíva az elkövetkező hetekben Sztálingrádnál megállította majd felmorzsolta a tengelyhatalmak erőit. A vágóhídra küldött, majd a németektől cserben hagyott, tehetségtelen parancsnokok által irányított 2. magyar hadsereget felmorzsolták,

visszavonulás közben a rosszul felszerelt honvédek ezrével fagytak meg vagy estek hadifogságba. A magyarok embervesztése néhány híján elérte a 141 000 főt.⁷⁶ Ekkora katasztrófa talán az 1526-os mohácsi csata óta nem érte a magyar hadsereget. Magyarországnak fel kellett készülnie a várható fordulatra, innentől ugyanis már csupán idő kérdése volt, hogy a németek mikor fogják elveszíteni a háborút. A Kállay-kormány minden igyekezetével arra törekedett, hogy egy várható angol–amerikai part-raszállást követően a nyugati szövetségesek előtt tegye le a fegyvert, s erre irányultak diplomáciai erőfeszítései is, amelyek – részben a német titkos-szolgálat ébersége folytán, részben, mert Magyarország a nyugati nagyhatalmak stratégiájában nem játszott fontos szerepet – kudarcba fulladtak. Közben az is eldőlt, hogy a szövetségesek nem a Balkánon, hanem Olaszországban fognak partra szállni, Magyarországra tehát alighanem az oroszok fognak bevonulni... 1943. szeptember 29-én az új olasz kormány aláírta a szövetségesekkel a fegyverszünetet, s hadat üzent Németországnak. Kállay Miklós miniszterelnök is elküldte megbízottjait az angolokhoz, s azok feltételeit is lényegében hajlandó lett volna elfogadni, kivéve az „azonnali és feltétel nélküli” kapituláció formáját, mert ehhez a nyugati szövetségesek túl messze, az árgus szemekkel figyelő, ugrásra kész németek viszont túl közel voltak Magyarországhoz. Így tehát nem volt más hátra, mint tovább vállalni a „vonakodó csatlós” hálátlan és kétértelmű szerepét. Hogy a németeknek semmi kétségük nem volt Horthyék igazi szándékairól, azt jól jelzi Göbbels naplóbejegyzése 1943. szeptember 23-áról: „Ami a többi csatlós közti árulás lehetőségeit illeti, Horthy boldogan kiugrana, de a Führer megtette a szükséges óvintézkedéseket. Miniszterelnöke, Kállay, igazi disznó, de nem árulja el magát, túlságosan óvatos ahhoz, hogy levesse az álarcot. Pillanatnyilag tehát jó képet kell vágnunk a rossz üzlethez.”⁷⁷

Közben a hátszágban sem lehetett eltitkolni, hogy rosszul áll a tengelyhatalmak szénája, noha a sajtócenzúra továbbra is működött. Ennek ellenére a Temerini Ujságban is egyre-másra jelennek meg a fronton elesett honvédekről és a Wermachtba vagy az SS-be sorozott elesett temerini német fiatalokról szóló hírek: Francia István, Schöner József, Ikotin János, Parcen Michael, Michels Johann, Bernhard Stefan hősi haláláról értesülhetnek a helybeliek 1943 folyamán; szinte kivétel nélkül a keleti harctéren estek el. Ugyanaz év májusában a Vajszkánál katonai szolgálatot teljesítő Koperec Antal a Dunába fullad, decemberben pedig egy Temerinben állomásozó anyaországi honvéd, Farkas Sándor hal meg váratlanul, nem tűzharcban.

Ennek ellenére a közvéleményben – talán a kormány béketapogatózásainak hatására – valamiféle alaptalan optimizmus kel lábra, mindenki a

háború közeli befejezésében bizakodik. De így van ez országszerte. A polgári ellenzék lapja, a Magyar Nemzet például derűlátásában már a szélső-jobboldal mihamari végét jósolja Nyilasok szép emlékezte c. cikkében: „Nem ül fel már senki, embert emberre uszító, magyarokat egymás ellen ugrató és meddőítő mesterkedésüknek és jelszavaiknak... Elmúlt a nyilas farsang, kezdődik vezetőik számára az üdvösséges penitencia és böjt.”⁷⁸ Mindez, ma már tudjuk, illúzióknak bizonyult: 1944. március 18-án délután öt óra tájban Hitler kiadta a parancsot Magyarország megszállására, miközben a mit sem sejtő Horthyt és a magyar honvédség vezérkari főnökét magához hívatta főhadiszállására, hogy a döntő pillanatban Magyarország határain kívül legyenek, tehát még elméleti esély se lehessen ellenállási parancs kiadására. Szórványos ellenállást azonban ennek ellenére is kifejtettek, többek között az újvidéki honvéd helyőrség is, mindez azonban nem befolyásolta a dolgok menetét.

Temerint Szerbiából és Boszniából ideirányított gépesített német egységek foglalták el, lefegyverezték a csendőrséget, a rendőrséget és a légoltalmi megfigyelő állomáson szolgálatot teljesítő, a tartalékállományból mozgósított helyi illetőségű honvédeket is. Később fegyvereiket visszakapták, de hamarosan mintegy egy századnyi nagyságrendű német katonai alkulat szállta meg a községet.

Magyarország eddigi igen korlátozott függetlenségét is elveszítette, s Kállay szerepét a kormány élén átvette a nyílt németbarátságáról ismert Sztójay (Sztójakovics) Döme. 1944 augusztusában a moldvai Jászvásár közelében az oroszok áttörték a román frontot, mire Románia – történelmi hagyományaihoz híven, de politikailag okosan – egyik napról a másikra átállt a szövetségesek oldalára, hiszen csak így remélhette visszakapni Észak-Erdélyt. Ezzel az oroszok előtt megnyílt az út Magyarország felé, s csak idő kérdése volt, hogy mikor kezdik meg átkaroló hadműveleteiket a Bánság és a Bácska irányába. Az események hatására Horthy kormányzó menesztette Sztójajt és kormányát, s Lakatos Géza vezérezredesre bízta az ország irányítását. Az új kormány mozgástere azonban a németek által megszállt országban minimális volt. Horthy és köre még mindig abban bizakodott, hogy elkerülhető az ország orosz megszállása, s helyettük a nyugati szövetségesek fogják ellenőrzésük alá vonni a stratégiai fontos pontokat. Erről azonban a nyugati szövetségesek és Sztálin közötti meg egyezés értelmében szó sem lehetett: Magyarországnak az oroszoktól kellett fegyverszünetet kérni. Az erre vonatkozó tapogatózások azonban nem maradtak titokban a németek előtt, akik nem tétlenkedtek.

1944. október 15-én 1 óra 10 perckor a magyar rádió beolvasta a kormányzó proklamációját: „Ma már minden józanul gondolkodó előtt kétségtelen, hogy a német birodalom ezt a háborút elvesztette. (...) Törté-

nelmi felelősségem tudatában meg kell hogy tegyek minden lépést abban az irányban, hogy a további felesleges vérontást elkerüljük. Olyan nép, amely egy már elvesztett háborúban szolgálkúsággal idegen érdekek védelmében utóvédharcok színterévé engedné tenni apáitól öröklött földjét, elvesztené a világ közvéleménye előtt megbecsülését...”⁷⁹ A rádió ugyan többször is megismételte Horthy kiáltványát, azonban a fegyverszünetre vonatkozó parancsai nem jutottak el a magyar alakulatok többségéhez, mert ezt a vezérkar németbarát tisztjei megakadályozták. Hamarosan egy megtévesztő napiparancsot adtak ki, melyben helyesbítették a proklamációt, s további harcra utasították a magyar katonaságot, teljes tétovaságot okozva ezzel mind az arcvonalon, mind a hátszágban. Másnap a németek a nyilasok támogatásával elfoglalták a budai várat, letartóztatták Horthyt, és kormányzói tisztségéről való lemondásra, valamint Szálasi Ferenc miniszterelnökké történő kinevezésére kényszerítették. Ezekről az eseményekről, főként pedig a döntéshozatal mikéntjéről az ország közvéleménye ekkor még mit sem tudott. Magyarország sorsa ezzel végleg megpecsételődött, a kiugrásra többé nem nyílt semmilyen lehetőség.

Még folytak Magyarország titkos kiugrási puhatolózásai, amikor Sztálin tárgyalásra invitálta a jugoszláv partizánvezért. Tito szeptember 21-étől 29-éig tartózkodott Moszkvában, s házigazdáival megegyeztek, hogy a szovjetek egy páncélos hadtestet irányítanak Belgrád visszafoglalására.

Ugyanakkor a románok páfordulása katonailag igen kényes helyzetbe hozta Magyarországot, hiszen a Dél-Alföldön lényegében alig tartózkodott komolyabb német vagy magyar haderő, ezért az orosz alakulatok, amelyek délkelet felől támadtak, kezdetben komoly ellenállás nélkül hatolhattak előre. Október elején elérték a magyar határt. Bánátból német szekerek ezrei vették az irányt a Bácska, majd később a Dunántúl és Németország felé. Egy részük Temerinen is átvonult, nagy nyugtalanságot okozva a helybeli német lakosság körében. Hamarosan megindult az ő menekülésük is, miután néhány német tiszt gépkocsival bejárta a települést, s közölte, hogy várható az oroszok és a partizánok előbb-utóbbi bevonulása. A felszólításnak azonban nem tett minden német eleget. Aki nem menekült el, az, kevés kivételtől eltekintve, a megtorlások áldozatává vált, vagy a jugoszláv partizánok által szervezett koncentrációs táborokba került. A temerini németek közül hetvenen – főleg idősebb emberek – pusztultak el a járeki (és más) haláltáborokban.⁸⁰

Október 3-án községszerte kidobolták, hogy aki akar, meneküljön. Ekkorra már a községi hivatalnokok nagy része elhagyta a falut, mindenekelőtt azok, akiket az anyaországból helyeztek ide a korábbi években,

hónapokban. E hivatalnokoknak a helybeliek iránti viszonya meglehetősen kétarcú volt. Bizalmatlanul tekintettek a lakosságra, még a magyarok iránt is túlzottan gyanakvók voltak, amit az itteniek csalódottan figyeltek. „Mikor elvégeztem a polgári iskolát, bekerültem a község házára dolgozni. Ott nagyon sokszor hallottam a főhivatalnok uraktól, hogy mi csetnikek vagyunk... Az anyaországi magyarok lenéztek bennünket. Idehelyezték őket jegyzőnek, magasabb rangú hivatalnokoknak, s azt mondták, hogy mi csetnikek vagyunk! Mi, akik itt csak szenvedtünk a magyarságunkért. Erősen szerbellenesek voltak, s majdnem hogy minket is gyűlöltek, hogy mi itt élünk a szerbek mellett, a szerbek között...”⁸¹ Burkolt formában ezt a magatartást a Temerini Ujság is bírálata tárgyává tette. „... Nem merev apai szigorra, kegyetlen, kemény rendeletekre, odavágásokra van itt egyelőre szükség, hanem az édesanya megértő jóságára, – sokat szenvedett, elnevelt gyermekeinek esetleges hibái iránt. Nevelni kell itt a lelkeket, nem büntetni.” – írta a lap 1941-ben.⁸²

Ebből a tanácsból azonban csak igen kevesen tanultak, s ők is túl későn.

Az október elejei pánikhangulat hatására a község plébánosa és két káplánja is a menekülés útját választotta, noha Grósz József kalocsai érsek egyházmegyeszerte kihirdetette Serédi Jusztinián hercegprímás rendeletét, hogy a papok maradjanak a helyükön. Schönberger József káplán a kalocsai érseki hivatalnak küldött levelében később így jellemezte a helyzetet: „...3-án este fejtelenség volt a faluban a közelgő partizán veszély miatt, mivel a falu az 1941. évi kegyetlenségek miatt a partizánok részéről halálra lett ítélve. (...) Talán mégsem volt helyes elhagynom a falut, a veszély ellenére sem, de akkor a pillanatnyi fejtelenségben, amit a Bánátból és a szomszédos községekből érkező menekülők százai és azok borzalmas elbeszélései a papság és vezetőség kegyetlen elpusztításáról idéztek elő, nem tudtunk másképp határozni. Otthagytuk mindenünket. Csupán egy öltözet ruhát és a legfontosabb iratokat tudtuk magunkkal hozni.”⁸³ A hírsztelések korántsem bizonyultak légből kapottaknak: 1944 őszén a Bácskában és a Bánátban a partizánok húsz-harminc magyar katolikus és református papot öltek meg, közülük nem egyet válogatott kínzásoknak alávetve. (Tény ugyanakkor az is, hogy az október 6-án Újvidékről Temerinbe került Tóth Józsefet, aki a legnehezebb napokban vállalta el a temerini katolikusok lelki gondozását, a partizánok nem bántották.) Október 3-ának és 4-ének az eseményeit megörökítette a temerini iskolanővérek krónikája is. A feljegyzések a papok és az iskolanővérek menekülés előtti dilemmáiról szólnak, de említést tesznek egy bizonytalan hitelű parancsról is, amely úgymond a falu felgyújtására vonatkozott

volna. Utólag az őrzető bizalmas közlését – amit az alábbiakban idézünk – kegyes csalásnak érezzük, amivel rá akarta venni a menekülni tétovázó nővéreket a menekülésre. A visszavonuló magyar alakulatok ugyanis sehol egyetlen egy települést sem gyűjtöttek fel, s ilyen tartalmú parancsokat tudtunkkal nem ismer sem a magyar, sem a jugoszláv hadtörténetírás 1944 őszéről.

„1944. október 4-én hajnalban 5 órakor ft. Plébános Úr átjött, s megáldoztatott bennünket, mikor a kápolna Szentség nélkül maradt. Elraktuk az értékesebb kápolnai dolgokat, s mi is készülődünk az állomásra. Az eső sűrűn esett. A nép a templom előtt szomorúan tűnődött, hogy mind a három pap elment a községből. Orsolya főnöknőt ismét elfogta a vágy itthon maradni. Ki is jelentette, hogy marad egyedül is. Virginia nővér ropant nyugtalankodott emiatt. Az őrzető ismét átjött, s azt mondta: Elárulom, hogy ma parancsot kaptam, ha az ellenség bejön, gyűjtsuk föl a községet. Nagyon ésszerűtlen dolog volna egy nővérnek itt maradnia. Úgysem menthet meg semmit. Végül Virginia nővér sürgetésére elindultunk.”⁸⁴

Október 6-án a korábbi alakulatok mellé újabb német egységek érkeztek a faluba, majd néhány nap múlva a Nagybara (Jegricska) és Nádalj között tüzéséget állítottak fel, október 8-án ugyanis az orosz erők, nyomukban az aktivizálódó partizánokkal, Becsénél heves harcok után átkeltek a Tiszán. Átmenetileg a német és a magyar erők visszaverték őket, ez azonban nem bizonyult tartósnak. A kisvárosban szinte azonnal megkezdődött a brutális partizánterror. Az óbecsei hídfőállásért folytatott harcokban a Jegricska túlsó partján elesett több német katona is. Október 13-án Willi Lertz, Fridrich Werner és Karl Hermann Bess, egy nappal később pedig Gottlobb Reinhert, Erich Kuhn és Heinrich Stoffes (vagy Stoffers). Mind a hatan a temerini nyugati temető bejárati útja mellett nyugszanak, az út bal oldalán, a tömegsír közvetlen közelében. Feliratos, rangjelzéssel ellátott sírkeresztjeiket a partizánok semmisítették meg október 23-a után, de sírhalmaik még évtizedekig megvoltak.⁸⁵

Október 15-én a temeriniiek is hallották Horthy proklamációját, majd hamarosan értesültek Szálasi Ferenc hatalomra kerüléséről is, mindennek azonban közvetlen befolyása a helyi eseményekre már nem volt, nem lehetett a hadicselekmények felgyorsulása miatt.

Október 20-án elhagyták Temerint az utolsó magyar fegyveres alakulatok is: a csendőrös, a légoltalmi szolgálatot végző, helyi születésű, a tartalékállományból besorozott honvédek (akik korábban a Klinkó erdejében és a falu központjában, a tűzoltóotthonnál felállított megfigyelőtornyokból ellenőrizték a szövetséges harci gépek mozgását), valamint

annak a kisebb repülős alakulatnak a tagjai, akik a Temerinbe korábban kihelyezett magyar harci repülőgépek motorjavító műhelyében tevékenykedtek, illetve azt őrizték. (Közülük hárman személyes okokból nem távoztak el – a partizánok mindannyiukat kíméletlenül kivégezték, megsúfolva a nemzetközi hadijogot.)

Október 21-én megkezdték kivonulásukat az utolsó német katonák is. Előzőleg megsemmisítették a vasútállomás távírdáját, felrobbantották a posta berendezését, majd a Jegricska hídját is. Másnapra virradóra egyetlen katona, egyetlen fegyveres csendőr vagy szolgálatra fogható községi rendőr sem maradt Temerinben. A falu népe félelemtől gyötörten, magára hagyottan és védtelenül várta sorsa beteljesülését...

Azonosítatlan felségjelű tank a községháza előtt

JEGYZETEK

1. Csorba Béla szerk.: „S nem törődtek velem, a holnap mit öröl...”, Források a Délvidék történetéhez III., Hatodik Síp Alapítvány, Budapest, 1999., 119.
2. Idézi Juhász Gyula: A háború és Magyarország 1938–1945., Akadémiai Kiadó, Budapest, 1986., 122–123.
3. Csorba Béla i. h.
4. Botlik József–Csorba Béla–Dudás Károly: Eltévedett mezsgyékövek. Adalékok a délvidéki magyarság történetéhez 1918–1993. Hatodik Síp Alapítvány – Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 1994., 135–136.
5. Hercegh Géza: A szarajevói merénylettől a potsdami konferenciáig. Magyar Szemle Könyvek, Budapest, 1999., 327.
6. Barcza György: Diplomataemlékeim 1941–1945. Európa-História, Budapest, 1994., I. 485–486.
7. Hercegh Géza i. m., 330–331.
8. II. Petár király trónra lépett. Temerini Ujság, 1941. március 30., 2.
9. Hírek. Temerini Ujság, 1941. Március 30., 3.
10. Megalakult a temerini DMKSZ. Temerini Ujság, 1941. június 8., 1.
11. Hírek. Temerini Ujság, 1941. április 6., 5.
12. Uo.
13. Mészáros Sándor: A fordulat évei. Temerin története 1941 és 1945 között. Temerin, 1981. (Kézirat), 2–3.
14. A háboru első temerini áldozata. Temerini Ujság, 1941. április 13., 2.
15. Andrée Dezső: Magyar feltámadás. Reggeli Újság, 1941. húsvét, 22. évf., 97. sz.
16. Temerin lobogódiszben várta a felszabadító honvédséget. Temerini Ujság, 1941. április 20., 2.
17. Mészáros Sándor i. m., 4–5.
18. Uo.
19. Csetnikek garázdálkodása Szőregen. Temerini Ujság, 1941. április 20., 3.
20. Vujanović I. Đorđe–Vujanović I. Božidar: Sirig 1927–1997., Sirig, 1997., 71.
21. Csetnikek garázdálkodása Szőregen. Temerini Ujság, 1941. április 20., 3–4.
22. Dányi Pál visszaemlékezése a bácsszőregi harcokra. In. Csorba Béla szerk.: „S nem törődtek velem, a holnap mit öröl...” Budapest, 1999., 134.
23. Uo.
24. Mészáros Sándor i. m., 7.
25. Vujanović–Vujanović i. m., 75.
26. Temerin lobogódiszben... Temerini Ujság, 1941. április 20., 3.
27. Varga Ilona temerini lakos (sz. 1928.) szóbeli közlése (1995.) alapján.
28. Hova tűnt a 400 000 dináros irattáska. Reggeli Újság, 1944. február 12., 5.
29. Uo.

30. Szabad Vajdaság, 1945. április 10. A cikk ezt írja: „Juhász Boriska 1941-ben férjével együtt részt vett a jugoszláv katonák és tisztek lefegyverzésében, elvette pénzüket, letépte epolettüket, ütötte, pofozta őket. Egy csapat nemzetőrrel együtt rálőtt egy jugoszláv katonai gépkocsira. Ebben a kocsiban a lövöldözés során a golyók megöltek két jugoszláv tisztet, míg Karakašević őrmester mindkét lábán megsebesült. A sérült őrmestert a nemzetőrök fogdába zárták, és a magyar hatóságok megérkezése után Juhász Boriska azt a hamis vádat emelte ellene, hogy bombát akart dobni a lakosságra (...) Az őrmesternek nyoma veszett. Juhász Boriska négyévi kényszermunkára lett ítélve.” A cikk nem nélkülözi a koncepciót.
31. Temerin halálos áldozatai. Temerini Újság, 1941. április 20., 4.
32. Répási János temerini lakos (sz. 1936.) szóbeli közlése (2000.) alapján.
33. Temerin lobogódiszben... Temerini Újság, 1941. április 30., 2.
34. Bácskai magyar katonák menetelnek Tetovo irányából haza felé. Reggeli Újság, 1941. április 27., 8.
35. Bácskai magyarok a kumanovói táborban. Reggeli Újság, 1941. május 6., 4.
36. Háromszázötvenegy magyar nemzetiségű hadifogoly a romániai Szakállháza fogolytáborban. Reggeli Újság, 1941. május 18.
37. A temesvári fogolytábor magyar hadifoglyainak névsora. A Délvidéki Magyar Közművelődési Szövetség hivatalos értesítése. A Reggeli Újság 1941. május 17., 18., 20., 21. és 22-ei számában, valamint német fogságba került bácskai, bánáti, baranyai és muravidéki magyarok újabb névsora, Reggeli Újság 1941. május 14.
38. Csikszeredán bácskai magyar hadifoglyok vannak. Reggeli Újság, 1941. május 4., 2.
39. Kurczinák János vallomását idézi Mészáros Sándor, i. m., 13–14.
40. Hirdetmény. Reggeli Újság, 1941. április 20., 8.
41. A. Sajti Enikő: Székely telepítés és nemzetiségpolitika a Bácskában – 1941. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1984., 32.
42. Rendelet. Reggeli Újság, 1941. április 25. A Bajor Ferenc tábornok által kiadott Rendelet – ma már egyértelműen megállapítható – valójában egyéni kezdeményezése volt a nácibarát főtisztnek, akit hamarosan le is váltottak korrupció miatt, ugyanis 1941-ben az újvidéki zsidóktól kizsárolt 3,4 millió pengő váltságdíjat – amelynek kikövetelésére nem volt semmilyen alapja – és elosztotta tisztársai között.
43. Pekarić Petar: Staro Đurđevo. Istorija naselja. Temerin, 1999.
44. A korabeli tudósító adatai eltérnek a kései kutatóétól, A. Sajti Enikőétől. A Temerini Újság 291 családról beszél, összesen 1196 családtaggal, amelyből a „vasut melletti telepen” 161, Szőregen pedig 130 család kapott házat.
In. 291 székelycsalád Temerinben. Temerini Újság, 1941. május 18., 2.
Lásd még: Bukovinai csángókkal telepítik be a volt dobrovoljac-földeket. Reggeli Újság, 1941. május 9., 1.
45. A. Sajti Enikő: Délvidék 1941–1944, Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1987., 67.
46. Ferenci Jánosné szül. Berki Viktória visszaemlékezése (1999) alapján. A Berki család, mivel tanyájuk közel volt Szőreghez, sokat segített a székelyeknek, s jól ismerte életkörülményeiket.
47. Bosnyák Sándor: A Szlavóniából és Boszniából Majsra települt magyarok mondái. Á Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei, VII. évf., 1975., 23–24. sz., 147.
48. Száz katasztrális holdnál nagyobb birtoka volt özv. Bognár Istvánnénak, Bognár Józsefnek, Bognár Pálnak, gróf Csáky Erzsébetnek, Falcione Árpádnak, Falcione

- Gyulának, Fehér Gyulának, Fehér Mihálynak, Fernbach Antalnénak, Ivanics Antalnak, Sztuchlik Lajosnak, Vigh Györgynek, valamint magának a temerini községnek.
49. „Kenyeret, földet, munkát”. Temerini Ujság, 1941. május 18., 1–2.
 50. A magyar kormány a legmesszebbmenően ki fogja elégiteni a temerini földnélküliek jogos igényeit. Temerini Ujság, 1941. május 18., 3.
 51. „Kenyeret, földet, munkát”, i. h.
 52. Lőrincz Péter: Harcba a földért. A magyar fasizmus jugoszláviai földbirtok-politikája. (1941–1944). Akadémiai Kiadó, Budapest, 1977., 161.
 53. Mészáros Sándor i. m. 43.
 54. Uo., 44–45.
 55. A minisztertanács benyújtotta a Házban a délvidéki képviselők behívására vonatkozó indítványt. Reggeli Újság, 1942. febr. 5., 1.
 56. Kik képviselik a Délvidéket az országgyűlésben? Reggeli Újság, 1942. febr. 6., 2.
 57. Hírek. Temerini Ujság, 1942. febr. 12.
A Turáni Vadászok. Temerini Ujság, 1942. július 19.
Megalakult a Turáni Vadászok Temerini Szervezete, Temerini Ujság, 1942. nov. 15.
 58. Bartha János: Turáni Vadászok a nemzetvédelem szolgálatában. Turáni Vadászok Évkönyve, 1943., 141.
 59. A. Sajti Enikő: A jugoszláviai magyarok politikai szervezkedésének lehetőségei és határai (1918–1941). Regio, 1997/2.
 60. Vajdasági Levéltár: F 126 II 76851/930.
 61. Megalakult a temerini D.M.K.SZ. Temerini Ujság, 1941. június 8., 1. Itt jegyezzük meg, hogy a Temerin vonzásköréhez tartozó Bácsjózseffalván és Tiszaistvánfalván a DMKSZ szervezőbizottságát jóval később – 1943-ban – hozzák létre, temerini segítséggel. Tagjai: Fehér Mihály (elnök), Pécsi Mihály (titkár), Nagy Kálmán, Kurilla József, Orosz Pál, Csiki Pál. Józseffalván (Josephsdorf) egykor Zsablyát értették, az említett cikk írója viszont valószínűleg az egykori József-majorra (ma Illancs) gondolt.
 62. Hírek. Temerini Ujság, 1941. június 29.
 63. A Nemzeti Munkaközpont temerini szervezetének alakuló közgyűlése és zászlószentelése. Temerini Ujság, 1942. július 5.
 64. Temerini Ujság, 1943. március 7. illetve 1943. október 31.
 65. Vö.: Wier Wilhelmine: Die deutschen Familien von Temerin, Hamm, 1995.
Mészáros Sándor i. m., valamint Hírek. Temerini Ujság, 1943. szeptember 19., 2.
Grosz József kalocsai érsek naplója 1944–1946. Budapest, 1995.
 66. Djuričin I. Milorad Filipov: Putevima slobode u ravnici. Žabalj, 1974., 202.
 67. Karsai Elek: A budai vártól a gyepüig. Táncsics Könyvkiadó, Budapest, 1965., 99.
 68. Mészáros Sándor: Holttá nyilvánítva. Délvidéki magyar fátum 1944–45. I. Bácska. Hatodik Síp Alapítvány, Budapest, 1995., 151.
 69. Uo.
 70. Liptai Ervin dr. – Trgo, Fabijan főszerk.: Horthy-Magyarország részvétele Jugoszlávia megtámadásában és megszállásában, 1941–1945. Zrínyi, Budapest–Belgrád, 1986., 386.
Šosberger, Pavle: Jevreji u Vojvodini, Prometej, Novi Sad, 1998., 510., valamint Mészáros Sándor: A fordulat éve, 33–37.
 71. Uo., 38.
 72. A horvátországi magyarság kérelme a magyar kormányhoz helyzetének sürgős

- javitásáért. In. Csorba Béla szerk.: S nem törődtek vele, a holnap mit öröl... Források a Délvidék történetéhez 3., Hatodik Síp Alapítvány, Budapest, 1999., 174.
73. Frissen ásott közös sír. *Temerini Ujság*, 1942. június 14., 2.
74. Lásd az alábbi cikkeket:
 Tudnivalók a polgári iskoláról. *Temerini Ujság*, 1941. aug. 24.
 Jó eredménnyel zárult a temerini polgári iskola első éve.
Uo., 1942. június 28., 5.
 A polgári iskola egy éve, *Temerini Ujság*, 1943. aug. 1.
75. Lásd a *Temerini Ujság* 1942. május 31-ei, 1942. szeptember 30-ai és 1943. június 30-ai, valamint az újvidéki *Reggeli Újság* 1943. november 15-ei és 1944. január 3-ai számának erre vonatkozó hiteit.
76. Herczeg Géza i. m., 392.
77. *Uo.*, 415.
78. Katona J. Nyilasok szép emlékezete. *Magyar Nemzet*, 1943. október 27. Idézi Juhász Gyula: *Uralkodó eszmék Magyarországon*, Budapest, 1983., 271.
79. Herczeg Géza i. m. 502–503.
80. Wier, Wilhelmine, i. m. 10–11.
81. Varga Ilona (sz. 1928., elh. 1999) nyilatkozata. In. Gazda József: *Jaj, mik történtek, jaj, mik is történtek. (A szétdarabolt magyarság XX. századi sorstörténete)*. Püski, Budapest, 1997., Második kötet, 541.
82. A közélet tisztaságáért. *Temerini Ujság*, 1941. augusztus 31.
83. Schönberger József káplán levelét Ökrész Károly könyve alapján idézzük. A temerini plébánia története, *Agapé, Újvidék*, 1993., 92.
84. A temerini Miasszonyunk Iskolanővérek Krónikája.
85. Hom Mária nyugalmazott tanítónő elmondása (2000.) alapján. A bátor tanítónő 1944 októberében lopva feljegyezte a német katonák sírkeresztjére írt neveket, rangjelzéseket és azonosító adatokat. Jegyzetei alapján azok itt jelennek meg először nyomtatásban:
 Willi Lertz Stabsgefreiter 3813/6 a Y 14 ? 13. 10. 44.
 Fridrich Werner Obergefreiter 3813/b e Y 2 - 923. ? 13. 10. 44.
 Karl Hermann Bess Oberjäger Y 6612 ? 13. 10. 44. 3813 b
 Gottlobb Reihert Oberjäger Y 28. 9. 11. ? 14. 10. 44. 25722
 Gefreiter Erich Kuhn Y 9. 1. 14. ? 14. 10. 44. 3813 6 b
 Heinrich Stoffes (vagy Stoffers) Oberjäger Y 8. 3. 29. ? 14. 10. 44. 3813 b/a.